

AJALOO JA PROPAGANDA VAHEL: EESTI JA LÄTI KUJUTAMINE VENEMAA AJALOONARRATIIVIDES

Vladimir Sazonov, Sergii Pakhomenko, Igor Kopõtin

ÜLEVAADE. Artiklis¹ analüüsitakse Eesti ja Läti ajaloo kujutamist Venemaa nüüdisaegses narratiivis erinevate akadeemiliste publikatsioonide, populaarteaduslike kanalite ja meediakajastuste propaganda kaudu. Autorid arutavad varasema Baltimaade käsitluse politiseerimist ja ideologiseerimist, ajaloolaste muutumist mälu-sõdalasteks (kui kasutada M. Bernhardi ja J. Kubiku terminit) ning Venemaa Föderatsiooni ametliku mälu poliitika peamisi osalisi. Artiklis uuritakse, kuidas meedia on läinud vasturääkiva ajalookäsitlusega kaasa ning kuidas ajalugu kasutatakse informaativse ja kognitiivse mõju operatsioonide tööriistana.

Võtmesõnad: narratiivid, historiograafia, mälu poliitika, mnemoonilised asjaosalised, ajalugu, propaganda, Venemaa, Eesti, Läti

Keywords: narratives, historiography, politics of memory, mnemonic actors, history, propaganda, Russia, Estonia, Latvia

1. Sissejuhatus

Kollektiivne mälu ja ajaloo poliitika mängivad aina suuremat rolli poliitilises kultuuris ning mõjutavad rahvusvahelisi suhteid.² Ka Venemaa Föderatsioonil on oma ajaloo poliitika³, mida kasutatakse Kremli eesmärkide

---

¹ Avaldatud Eesti Kaitseväe Akadeemia projekti 253 (O-014) „Strateegiline narratiiv julgeolekudilemma kujundajana (8.03.2019–31.01.2023)“ raames. Artikli ingliskeelne (pikem) versioon ilmus 2021. aastal: **Sazonov, V.; Pakhomenko, S.; Kopõtin, I.** 2021. Between History and Propaganda: Estonia and Latvia in Russian Historical Narratives. – Mölder, H.; Sazonov, V.; Kerikmäe, T.; Chochia, A. (eds.). The Russian Federation in the Global Information Warfare. Influence Operations in Europe and Its Neighbourhood. Springer Nature, pp. 397–423.

² **Langenbacher, E.** 2010. Collective Memory as a Factor in Political Culture and International Relations. – Langenbacher E.; Shain Y. (eds.). Power and the Past. Collective Memory and International Relations. Washington: Georgetown University Press, pp. 13–49.

³ **Miller, A.** 2011. The Labyrinths of Historical Policy. – Russia in Global Affairs, No. 2. <https://eng.globalaffairs.ru/articles/the-labyrinths-of-historical-policy/> (19.01.2021).

saavutamiseks⁴. Ajaloofaktide ja -narratiivide soovikohane kasutamine, (taas)tõlgendamine ja nendega manipuleerimine ei ole tänapäeva maailmas uus nähtus, kuid 21. sajandil on sellest saanud oluline vahend sihtgruppide mõjutamiseks⁵. Seda, et Venemaa Föderatsioon kasutab ajalugu võimsa poliitilise relvana, on oluline mõista. Prus on öelnud järgmist:

*/.../ ajalooga manipuleerimine põhjustab Läänes järjest suuremaid raskusi, sest see toetab Moskva agressiivset välispoliitikat ja õhutab Venemaa kodanike Lääne-vastast hoiakut. Lääs on nüüd silmitsi keerulise ülesandega see niimoodi ümber pöörata, et Vene kodanikud rohkem ei kaugeneks. Selleks tuleb põhjalikult mõista, kuidas kasutatakse tänapäeval Moskva ajaloopoliitikas enda kasuks ära Suurt Isamaasõda.*⁶

Nende võtete hulka, mida Venemaa Föderatsioon kasutab inimeste informatsiooniga mõjutamiseks⁷, kuulub ajaloomälu, mis moodustab Venemaa Föderatsiooni välispoliitikas omamoodi ideoloogilise ja propagandistliku

⁴ **Beķere, K.; Engizers, E.; Ivanauskas, V.; Kopõtin, I.** 2014. Die sanfte Geschichtspolitik Russlands. Anmerkungen zu einer internationalen Sommerschule in Zvenigorod 2013. – Forschungen zur baltischen Geschichte, 9/2014, pp. 285–291. Siinkohal peab märkima, et Venemaa pole ainuke, kes kasutab ajaloopoliitikat eesmärkide (poliitilised jt) saavutamiseks. Seda teevad ka mitmed teised riigid, näiteks Hiina. **Малинова, О. Ю.** 2015. Актуальное прошлое: Символическая политика властвующей элиты и дилеммы российской идентичности. – М.: Политическая энциклопедия.

⁵ **Vázquez Liñán, M.** 2010. History as a propaganda tool in Putin's Russia. – Communist and Post-Communist Studies, Vol. 43 (2), pp. 167–178; **Morozov, V.** 2009. Protecting 'Our' History: Politics, Memory, and the Russian State. – PONARS Eurasia Policy Memo, Vol. 64, pp. 1–5; **Sinialu, A.** 2008. Propaganda, Information War and the Estonian-Russian Treaty Relations: Some Aspects of International Law, pp. 154–162. https://www.juridicainternational.eu/public/pdf/ji_2008_XV_154.pdf (12.06.2019). [**Sinialu** 2008]; **Levchenko, G.** 2018. How Russia prosecutes its own people for 'falsifying history'. – Meduza. <https://meduza.io/en/feature/2018/05/11/how-russia-prosecutes-its-own-people-for-falsifying-history> (28.09.2021); **Sazonov, V.; Gontšarenko, A.** 2020. Venemaalt pärinevad narratiivid ja ajaloo õpetamine. Tallinn: Sisekaitseakadeemia; **Sazonov, V.** 2020. Case Study: Estonia. Molotov-Ribbentrop Pact, World War II and Soviet Legacy. – Varna, M. (ed.). Falsification of History as a Tool of Influence. Riga: NATO Strategic Communications Centre of Excellence, pp. 18–29. [**Sazonov** 2020]

⁶ **Prus, J.** 2015. Russia's Use of History as a Political Weapon. The Polish Institute of International Affairs, p. 1. https://www.pism.pl/files/?id_plik=19763 (17.01.2021).

⁷ **Mölder, H.; Sazonov, V.** 2020. Kremlin Information Campaign in the Baltic States During the COVID-19 Pandemic Escalation of Spring. – Modern Management Review, Vol. XXV (4), pp. 83–97.

raamistiku⁸ ning õigustab vahel isegi sõjaväelis-poliitilist sekkumist (nt Ukraina puhul)⁹.

Eesti ja Läti on Venemaa mõjutusoperatsioonide suhtes eriti haavatavad. Selleks on mitu ajaloolist ja geopoliitilist põhjust, näiteks 50 aastat kestnud Nõukogude okupatsioon Balti riikides (1940–1941 ja 1944–1991), mis tekitas rahvale massiliste küüditamiste ja repressioonidega kollektiivse trauma, samuti ühise riigipiiri pikkus¹⁰ ja küllaltki suur vene emakeelega kodanike hulk, kellest märkimisväärne osa on Venemaa Föderatsiooni sageli riigivastase loomuga propaganda mõju all¹¹.

Balti riikide¹² ja Venemaa Föderatsiooni suhetes on eriti olulisel kohal ajaloomälu, mis on tekitanud lahkkelisid juba 30 aastat alates Nõukogude Liidu lagunemisest 1991. aastal. Kahest võrdselt veenvast ajaloonarratiivist võivad saada alguse kas mälusõjad või nullsummamäng. 1990. aastatest saadik on Baltimaades räägitud kahest totalitaristlikust režiimist ja kahest okupatsioonist: Nõukogude ja Saksa. Samas on Venemaa geopoliitilised ambitsioonid ja Suure Isamaasõja ülepaisutatud kultus viinud ilmselge revisionismi ning Molotovi-Ribbentropi pakti õigustamiseni¹³.

---

⁸ Piirimäe, K. 2020. From an 'Army of Historians' to an 'Army of Professionals': History and the Strategic Culture in Estonia. – Scandinavian Journal of Military Studies, Vol. 3 (1), pp. 100–113. [Piirimäe 2020]; Sazonov 2020.

⁹ Sazonov *et al.* 2016. Russian Information Campaign against the Ukrainian State and Defence Forces. Riga: NATO Strategic Communications Centre of Excellence; Snegovaya, M. 2015. Putin's Information Warfare in Ukraine: Soviet Origins of Russia's Hybrid Warfare. USA: Institute for the Study of War; Mölder, H.; Sazonov, V. 2018. Information Warfare as the Hobbesian concept of Modern Times – Principles, Techniques and Tools of Russian Information Operations in Donbass. – Journal of Slavic Military Studies, Vol. 31 (3), pp. 308–328; Mölder, H.; Sazonov, V. 2019. The Impact of Russian Anti-Western Conspiracy Theories on the Status-related Conflict in Ukraine – the Case of Flight MH17. – Baltic Journal of European Studies, Vol. 9 (3), pp. 96–115. [Mölder, Sazonov 2019]

¹⁰ Piirimäe 2020, pp.102–103.

¹¹ Andriukaitis, L. 2020. Russian propaganda efforts in the Baltics and the wider Region. Vilnius Institute for Policy Analysis. https://vilniusinstitute.lt/wp-content/uploads/2020/05/VIPA_Andriukaitis_2020_Iv4-1%D0%B5.pdf (09.10.2020); Król, A. 2017. Russian Information Warfare in the Baltic States – Resources and Aims. The Warsaw Institute, July 20. <https://warsawinstitute.org/russian-information-warfare-baltic-states-resources-aims/> (14.10.2020); Winnerstig, M. 2014. Tools of destabilization: Russian soft power and non-military influence in the Baltic States. FOI-R-2990-SE. http://appc.lv/wp-content/uploads/2014/12/FOI_Non_military.pdf (20.12.2020).

¹² Keskendume artiklis ainult Lätile ja Eestile: Leedud puudutavad materjalid on analüüsis välja jäetud.

¹³ Vt ka Venemaa teadustöid ja tõlgendusi Molotovi-Ribbentropi pakti kohta: Смирнов, В. П. 2009. Мюнхенская конференция и советско-германский пакт о ненападении

Venemaa narratiivi kohaselt oli Eesti ja Läti¹⁴ okupeerimine (annekteerimine) 1940. aastal õigustatud ja teist okupatsiooni 1944. aastal nähakse koguni „vabastamisena“ (nt Tšekinov, Venemaa Föderatsiooni kaitseministeerium). Ajaloo selline tõlgendus ja Balti riikide süüdistamine fašismi ülistamises on avaldanud mõju ka Balti riikide venekeelsele elanikkonnale, moodustades tugeva vastumälu narratiivi, kuhu kuulub võidupüha tähistamine 9. mail ja veendumus, et Nõukogude Liit n-ö vabastas Läti ja Eesti¹⁵.

Meie hüpotees on järgmine: ajalooliste, geopoliitiliste ja etniliste eripärade tõttu on ajaloomälu kui osa meie identiteedist üks Eesti ja Läti julgeoleku tähtsamaid elemente. Selles valguses on Venemaa nüüdisaegsete ajalooliste ja propagandistlike narratiivide eesmärk salata Eesti ja Läti riiklikku ajaloomälu ning õõnestada ajaloo abil Läti ja Eesti praeguste juhtide võimu. Ühest küljest aitab selline tegevus Eestit ja Lätit informatsiooniga mõjutada, teisest küljest aga kuulub ajaloolise revisionismi strateegia juurde.

Artikkel on jaotatud kaheks. Esimeses osas defineerime mälupoliitika mõiste, kirjeldame kasutatud lähenemisi ja meetodeid, termineid ja mõisteid ning anname lühiülevaate empiirilisest taustast. Teises osas käsitleme kahele Balti riigile, Eestile ja Lätile suunatud kaht Venemaa ajaloonarratiivi ning keskendumet nende põhilistele osalistele, süžeedele ja levitamiskanalitele.

в дискуссиях российских историков. Вестник МГИМО – Университет. Специальный выпуск к 70-летию начала Второй Мировой войны, с. 185–203; **Ионов, Б. В.; Харитонов, Н. И.** 2013. Проблема фальсификации истории на постсоветском пространстве. – Вестник Московского университета. Сер. 21. Управление (государство и общество), No. 4, с. 110–127; **Симиндей, В. В.** 2015a (ред.). Прибалтийские исследования в России. Сборник статей. Москва, издательский центр фонда “Историческая память”. Vt ka Vladimir Putini arvamus: **Interfax** 2015. Путин согласился с Мединским по пакту Молотова-Риббентропа, Interfax, 10.05.2015. <http://www.interfax.ru/russia/440996> (12.11.2020); **Дубровская, Л.** 2014. Путин напугал Запад своими заявлениями о пакте Молотова-Риббентропа. – Московский Комсомолец. <https://www.mk.ru/politics/2014/11/07/putin-napugal-zapad-svoimi-zayavleniyami-o-pakte-molotovaribbentropa.html> (30.11.2020); **Putin, V.** 2020a. The Real Lessons of the 75th Anniversary of World War II. – The National Interest, 18.06.2020. <https://nationalinterest.org/feature/vladimir-putin-real-lessons-75th-anniversary-world-war-ii-162982> (16.06.2020).

¹⁴ Samuti Leedu.

¹⁵ **Литвинов, М. Ю.** 2015. Фальсификация довоенной истории Прибалтики в исторической науке. Исторические науки и археология. – Исторические науки и археология/ Historical science and archaeology, Vol. 93/94, с. 58–60. <https://www.geopolitica.ru/en/article/falsification-history-ukraine-not-country> (16.11.2020). [**Литвинов** 2015]; **Ибрагимова, Г. Ш.** 2016. Проблема фальсификации событий Великой Отечественной. Исторические исследования: материалы И. В. Междунар. науч. конференции (г. Казань, май 2016 г.). Казань: Бук, с. 61–63. [**Ибрагимова** 2016]

Lähtusime ametlikest Kremli allikatest (Putini ja teiste Venemaa ametiisikute arvamused), akadeemilisest historiograafiast ja erinevatest Venemaa ajaloolaste uurimustest (artiklid, kogumikud, monograafiad). Lisaks analüüsisime politiseeritud ajaloolisi projekte ning vaatasime lähemalt erinevates meediakanalites (Rubaltic.ru, Sputnik, Kremlin.ru jt) avaldatud Kremli-meelseid artikleid, mis puudutavad ka Eesti ja Läti ajalugu, eriti Teise maailmasõja, Eesti ja Läti okupatsiooni ning Nõukogude perioodi narratiive.

2. Teoreetiline raamistik

Uurimuse teoreetilise ja empiirilise raamistiku keskmeks on mälu-, ajaloo- poliitika ja narratiivid. Nende omavaheliste suhete selgitamine aitab luua Läti ja Eesti näidete uurimiseks vajaliku teoreetilise mudeli. Mälupoliitikat käsitleme siinkohal laiemalt, hõlmates kõiki kollektiivse ja ajaloomälu kujunemise seotud tavadid alates ajaloonarratiivi seaduslikust vormistamisest.

Mälupoliitikat¹⁶ on eri uurimustes tõlgendatud erinevalt. Seda võib kujutada kui minevikusündmuste tähenduse konstrueerimist või pealesurumist teistele ühiskonnaliikmetele. Mälupoliitikat saab käsitleda ka kommunikatiivse dialoogi kaudu ehk keskenduda ideede kujunemisele ja narratiivide mõjutamisele ning sellele, kuidas need klapiivad ja põrkuvad teiste narratiividega ühiskonnas laiemalt¹⁷.

Siin uurimuses käsitletud kahe Balti riigi ametlikku ajaloonarratiivi toetavad põliste lätlaste ja eestlaste kollektiivsesse mällu kulunud repressioonid ja küüditamised. Vene emakeelega elanikud ei mäleta neid sündmusi aga sugugi samamoodi. Ühest küljest kujundab see ühismälu¹⁸, teisest küljest näitab Venemaa Föderatsiooni mnemoonilist mõju vene emakeelega kodanikele (eriti Eestis ja Lätis). Mälupoliitika on väga võimas poliitiline tööriist. Alon Confino¹⁹ ütleb, et mälu, mida kasutatakse poliitilistel eesmärkidel,

¹⁶ **Mälksoo, M.** 2009. The Memory Politics of Becoming European: The East European Subalterns and the Collective Memory of Europe. – *European Journal of International Relations*, Vol. 15 (4), pp. 653–680.

¹⁷ **Verovšek, P.** 2016. Collective memory, politics, and the influence of the past: the politics of memory as a research paradigm. – *Politics, Groups, and Identities*, Vol. 4 (3), p. 542.

¹⁸ Sellest on kirjutanud nt **Bernhard, M.; Kubik, J.** 2014. A Theory of the Politics of Memory. – Bernhard, M.; Kubik, J. (eds.). *Twenty Years After Communism: The Politics of Memory and Commemoration*. Oxford: Oxford University Press, pp. 7–36.

¹⁹ **Confino, A.** 1997. Collective Memory and Cultural History: Problems of Method. – *The American Historical Review*, Vol. 102 (5), p. 1395.

muutub „poliitilise reduktsionismi ja funktsionalismi vangiks“ ning hakkab sarnanema ideoloogiaga.

Eesti politoloog Maria Mälksoo on korduvalt rõhutanud, et vastastikku austava dialoogi saavutamiseks tuleks rakendada agonistlikku mälu poliitikat, mis ei vii tingimata ühise arusaama loomise ja minevikuga rahu sõlmimiseni, kuid aitab vastast mõista ilma antagonistlike rünnakuteta.²⁰

Kuigi Maria Mälksoo²¹ pooldab järeleandmatult agonistlikku ajalookäsitlust, nendib ta, et tõenäoliselt ei jõuta riigi ajalookäsitluses ühise arusaamani ilma, et pandaks väevõimuga paika, mida ja kuidas mäletada. Lisaks leiab ta, et Ida-Euroopas järsult kasutusse võetud agonistlik mälu poliitika mudel tunduks küllaltki ebaloomulik, arvestades Venemaa ja endiste Nõukogude liiduriikide märkimisväärselt paigast äraolevat võimutasakaalu ja riiklikult heaks kiidetud mälu poliitikat, mille järgi määratletakse riigi identiteet nullsumma keskkonnas.²²

Uurijad peavad arvestama kõiki väliseid asjaolusid, mis muudavad kodanike mälu mitmekesisuse keerulisemaks ning kinnistavad hoopis narratiivi ja isegi n-ö mälusõda. Seda iseloomustab ilmekalt Balti riikide ja Venemaa Föderatsiooni mälukonflikt. Olga Malinova sõnul üritavad (Venemaa) juhid levitada ja toetada kindlaid tõlgendusi meie ühise mineviku kohta, et saavutada poliitilisi eesmärke, mis pole seotud mitte ühese minevikukäsitluse loomisega, vaid nad tahavad kindlustada oma võimu, tugevdada ühiskondlikku solidaarsust, õigustada tehtud otsuseid, koondada valijate toetust, näidata vastaste jõuetust jne. Seetõttu ei sobi ajaloo- ja mälu poliitika tingimata ajaloo poliitilise kasutamise kirjeldamiseks. Teine mõiste on esimesest laiem. See tähendab igasugust ajaloole viitamist poliitilises kontekstis, sõltumata sellest, kas moodustub sidus strateegia. Adressaatideks sobivad ilmselt kõigist ühiskonnagrupidest kodu- ja välisriigi kodanikud.²³

Ajaloo poliitika kui ühtne kontseptuaalne strateegia ja ajaloo taktikaline rakendamine poliitilistel eesmärkidel keskenduvad ajaloonarratiividele. Narratiiv, mis maalib ajalooliste sündmuste ahelast tervikpildi, on nii historioograafiliselt kui ka poliitilises diskursuses peamine ajaloo kujutamise vahend.

²⁰ Mälksoo, M. 2015. Memory must be defended: Beyond the politics of mnemonical security. – Security Dialogue, Vol. 46 (3), pp. 221–237. <https://doi.org/10.1177/0967010614552549>.

²¹ *Ibid.*

²² *Ibid.*

²³ Малинова, О. Ю. 2018а. Политика памяти как область символической политики. – Миллер, А. И.; Ефременко, Д. В. (ред.). Методологические вопросы изучения политики памяти, Москва-Санкт-Петербург: Нестор-История, с. 27–54.

Poola ajaloolase J. Topolski sõnul vormistatakse eraldiseisvad episoodid (omaette narratiivid) lineaarselt kulgevaks narratiiviks kolmel tasandil: 1) informatsioon, mida vahendatakse ajaloolaste vaatepunktist; 2) retoorika ehk pealtvaatajate veenmine semantilise skeemi usutavuses; 3) n-ö poliitika ehk teoreetilised ja ideoloogilised alused, mis hõlmavad ka narratiivi autorite väärtushinnanguid ja ideoloogilisi vaateid²⁴.

Erinevalt ametlikust historiograafiast tegeleb mä lupoliitika lihtsustatud narratiividega, mis muudavad keerulised ja vasturääkivad ajaloolised protsessid kirevate emotsioonidega ja lihtsasti mõistetavateks skeemideks. Narratiiv soosib omade ja vastaste ideed, sest annab ruumile ja ajale kultuurilise ja ajaloolise tähenduse ning kindlustab kogukonna siseruumi²⁵.

Mälu kindlustamine ehk ajaloomälu käsitlemine rahvusliku julgeoleku osana toetub samuti narratiividele. Vlad Strukov ja Viktor Apryshchenko väidavad, et selline kindlustamine on nähtav narratiivide süsteemis, mida kasutavad riigiametnikud, riigi esindajad, kultuurivaldkonna ettevõtjad jt. Vastandlike narratiivide tõttu tekkinud konfliktid annavad alust tugevamaks kindlustamiseks²⁶.

Graeme Gill on pööranud mä lupoliitika narratiivide analüüsis meta-narratiividele palju tähelepanu. Metanarratiivide abil tuuakse ideoloogilised põhimõtted kodanike argiellu. Nii konstrueeritakse sümboolselt ühiskonda ning selgitatakse minevikku (miks on olukord muutunud just selliseks) ja tulevikku (kuhu me soovime liikuda). Metanarratiivid keskenduvad mineviku, oleviku ja tuleviku ajutistele seostele, nii et need moodustatakse müütidest.²⁷ Selles mõttes on metanarratiivid „sotsiaalselt konstrueeritud lood ühiskonnast ja selle päritolust, mis pakuvad ühiskonnaliikmetele vahendid, et selgitada kogukondlikku elu ja selle kujunemise tähtsaid aspekte“²⁸.

Müüt on sotsiaalselt konstrueeritud vahend sotsiaalse reaalsuse defineerimiseks ja selgitamiseks nendele, kes sellesse usuvad. Teisisõnu, tähtsad pole mitte müüdi empiirilised alused, vaid kogukonnaliikmete heakskiit. Gill toob

²⁴ **Topolski, J.** 1999. The Role of Logic and Aesthetic in Constructing Narrative Wholes in Historiography, p. 202. – History and Theory, Vol. 38 (2), pp. 198–210.

²⁵ **Apryshchenko, V.** 2018. Memory as Security: Images of the Past in 2014 National Referenda in Europe. – Strukov, V.; Apryshchenko, V. (eds.). Memory and Securitization in Contemporary Europe. London: Palgrave Macmillan, pp. 23–50.

²⁶ **Strukov, V.; Apryshchenko, V.** 2018. Introduction. – Strukov, V.; Apryshchenko, V. (eds.). Memory and Securitization in Contemporary Europe. London: Palgrave Macmillan, pp. 1–21.

²⁷ **Gill, G.** 2013. Symbolism and Regime Change in Russia. Cambridge.

²⁸ *Ibid.*, p. 4.

Nõukogude metanarratiivi põhielementidena välja kuus müüti: 1917. aasta oktoobrirevolutsioon, sotsialismi ülesehitamine, juhtimise olemus, sisemine ja väline vastuseis partei tegevusele ja Suure Isamaasõja (1941–1945) võitmine²⁹. Tänapäeva Venemaa mälupoliitika toetub selgesti Suure Isamaasõja (1941–1945) müüdile. Sellest on saanud iseseisev metanarratiiv, mis selgitab minevikku (riik saavutas fašismi üle võidu), olevikku (n-ö ümberpiiratud kindlus) ja tulevikku. See metanarratiiv rõhutab Eestit ja Lätit põhivaenlastena. Ilya Yablokov on põhjalikult uurinud Venemaa kui kindluse narratiivi ja kirjeldanud üksikasjalikult Venemaa konspiratiivse mõtteviisi kujunemist alates Venemaa keisririigist 19. sajandil, kogu Nõukogude perioodi jooksul ja kuni tänapäeva Venemaani Vladimir Putini juhtimisel. Yablokov määras Venemaa Lääne-vaenulike vandenõuteooriate algusajaks Krimmi sõjale (1853–1856) järgnenud perioodi, sest toonased valitsejad pidasid sõja kaotamist suureks löögiks Venemaa poliitikale³⁰. Lääne kui vaenlase kuju kinnistamiseks oli see viljakas periood.³¹

Olga Malinova pakkus narratiividega töötamiseks välja oma lähenemise, mis hõlmab esiteks erinevate mnemooniliste tegurite mõjul kujunenud narratiivide võrdlemist ja teiseks tinglikku skeemi, mis sisaldab narratiivi ülesehituse põhielemente³². Ta analüüsis Venemaa 1917. aasta revolutsioonide

²⁹ Gill, G. 2011. Symbols and Legitimacy in Soviet Politics. Cambridge.

³⁰ Yablokov, I. 2015. Conspiracy theories as a Russian public diplomacy tool: the case of Russia Today (RT). – Politics, Vol. 35, No. 3–4, pp. 301–315. [Yablokov 2015]; Yablokov, I. 2018. Fortress Russia: Conspiracy Theories in the Post-Soviet World. Cambridge, UK and Medford, MA: Polity.

³¹ Vt Mölder, Sazonov 2019, p. 99. Tookord leidis Venemaa end vastamisi suurte Euroopa jõududega – Prantsusmaa, Suurbritannia ja Sardiiniaga, mis läks hiljem Itaalia kuningriigi alla –, kes toetasid Osmanite impeeriumit. Venemaa keisririigi patriootlikult meelestatud juhid järeldasid, et Suurbritannia ja selle liitlased olid Venemaad reetnud, kui toetasid nende põlist vaenlast Osmanite impeeriumit, sest see pööras sõja keisririigi kahjuks ja takistas uute valduste anastamist. Lääneriike hakati nägema kui ülimalt reetlikku ja võimuahnet piirkonda, mis õõnestab Venemaa ajalugu, kultuuri ja säraivat tulevikku (Yablokov 2015). Kuigi impeerium langes, jäi lääneriikide Venemaa vastu suunatud salaplaanide narratiiv püsima (Mölder, Sazonov 2019, p. 99). Nõukogude Liidus oli konspiratiivne mõtteviis väga levinud poliitiline meetod, mis aitas hoida ühiskonda kindlalt konstrueeritud inforuumis. Nõukogude ühiskonnas oli levinud usk, et lääneriigid unistavad Nõukogude Liidu lõhkumisest ja alandamisest. Seetõttu usub suur hulk venelasi tänini, et Lääs septses Nõukogude Liidu vastu salaplaani ja hävitas Liidu tahtlikult. Venemaa, mis on Läänega pidevas staatusevõitluses, näeb ennast kui traditsiooniliste ja konservatiivsete väärtuste kaitsjat lääneriikide liberaalsuse ja niinimetatud homopropaganda pealetungi eest (Mölder, Sazonov 2019, p. 99).

³² Малинова, О. Ю. 2018b. Коммеморация столетия революции(й) 1917 года в РФ: сравнительный анализ соперничающих нарративов. – Полис. Политические исследования, No. 2, с. 37–56.

juubelinarratiivi järgmiste kriteeriumite põhjal: 1) narratiiv põhineb kesksel ideel, mis on üldjuhul seotud kindla mnemoonilise osalise missiooni, poliitilise programmi või identiteediga; 2) süžee – enamik vaatluse all olevatest narratiividest käsitlevad Venemaa 20. sajandi tragöödia ja traumade ajalugu, kuid haavata saamise aega ja põhjuseid nähakse erinevalt; 3) elemendid ja sündmused, mille toel eri vaatenurgad seotakse (see, mis n-ö unustatakse, on sama tähtis kui see, mida mäletatakse); 4) põhitegelased on sangarid/peategelased/tegutsejad ja vastased/vaenlased/kahjurid ning ajalooliste narratiivide ja tänapäeva mnemooniliste antagonistlike osaliste omavahelistele suhetele viidatakse sageli kaudselt; 5) minevikukogemustest saadud õppetunnid³³.

Meie arvates on mõistlik uurida Eesti ja Läti kujutamist Vene narratiivides selle lähenemise kaudu. Artiklis nimetame peamised mnemoonilised tegurid, mis moodustavad ja arendavad narratiivi, ning vaatame nende paiknemist teiste elementide suhtes.

3. Kremli ametlik vaatenurk

Venemaa Föderatsiooni ametnikud on juba mõnda aega omistanud vastuolulistele ajaloo probleemidele järjest olulisemat tähendust, muutes need strateegiliselt tähendusrikkaks, fundamentaalseks ja vahel isegi riigi välispoliitikas määravaks, mistõttu polegi imestada, et president ise tegeleb n-ö Balti riikide küsimusega. Kollektiivsesse mällu kulunud külmas sõjas lüüa saamise traagika, sotsialistliku korra lagunemine ja NSV Liidu langemine ei ole Kremli ambitsioonide hulgas ilmselt eriti olulisel kohal. Vladimir Putin pidi looma minevikust üllama ja konfliktivaba pildi, millel oleks lisaks kommunikatiivsele funktsioonile oluline roll ka riigi julgeoleku tagamises, omade ja vastaste liini täpsustamises, kultuurilis-ajaloolise aja ja ruumi toetamises ning siseruumi kindlustamises³⁴. Kremli vaatenurgast võimaldab Balti riikide küsimusega tegelemine just nimelt seda.

Mälu sellises režiimis, milles president kui n-ö väljapaistev ajaloolane on mnemooniline osaline ja peamine kindluse tagaja, loodi kujund, mille ainuvõimalikku semantilist konstruktsiooni järgib enamik rahvastikust – see on

---

³³ Малинова 2018b, с. 37–56.

³⁴ Апрыщенко, В. 2016. Память как безопасность. – Новое прошлое, No. 3, с. 86–108.

Suures Isamaasõjas saavutatud Suure Võidu ajalooline müüt³⁵. Tasub märkida, et müüdi ja ajaloo vahelist piiri pole sõnaselgelt määratletud ja müüdi definitsioon on suuresti hinnanguline³⁶. Viktor Šnirelman pakub ajaloolise müüdi ja ajaloo eristamiseks välja erinevaid võimalusi. Esiteks on neil erinevad eesmärgid: ajaloolane soovib teada tõde, kuid müüdiilooja manipuleerib ajalooliste andmetega, et saavutada erinevad, tänapäeva poliitikat teenivad eesmärgid. Teiseks on ajalugu avatud tõlgendusteks, mida saab uute ajalooliste andmete ilmsikstulekul kohandada ja muuta, kuid müüt vajab vankumatut struktuuri, mis ei talu uue ajaloolise info tõttu kriitikat ning eeldab pimedat usku. Kolmandaks eirab müüdiilooja üldjuhul teaduses aktsepteeritud meetodeid ja kasutab pigem pseudoteadustele omast lähenemist³⁷.

Malinova sõnul sai Suure Võidu müüdist mälupoliitika peamine alustala, mille eesmärk oli kujundada Venemaa identiteeti, sest Suur Võit on Venemaa ajaloos tõepoolest ainus sündmus, mis on igas mõttes n-ö poliitiliselt sobiv: massiteadvuses päevakohastatakse seda erinevate kõneaktidega ja mälu hargneva struktuuri (mälu kohtade) loomisega, sellel on suur hulk sümboolseid tähendusi, mis võimaldavad määratleda n-ö omad (positiivne) ja võõrad (negatiivne) ning riigimonopoli mälupoliitika tingimustes ei kuulu Suur Võit vaidlustamisele³⁸.

Lisaks toimib mälestus Teisest maailmasõjast kui kaitse- või ründerelv, mis on suunatud Nõukogude totalitaristliku režiimi ja okupatsiooni traumaatilistele sündmustele Ida-Euroopa riikides, sealhulgas Lätis ja Eestis³⁹. Eesti ja Läti kuuluvad vaenlaste kategooriasse, sest nad keelduvad uskumast Venemaa Teise maailmasõja ajaloonarratiivi. Sellist nihet omavahelistes suhetes

³⁵ **Pakhomenko, S.; Gridina, I.** 2020. Securitization of Memory in the Pandemic Period: The Case of Russia and Latvia, p. 98. – *Mezinárodní vztahy / Czech Journal of International Relations*, Vol. 4 (55), pp. 94–116. [**Pakhomenko, Gridina** 2020]

³⁶ **Маковская, Д. В.** 2014. Исторический миф и этнический конфликт: теория, методология, технология конструирования. – *Научная мысль Кавказа*, No. 1, с. 78–85.

³⁷ **Шнирельман, В.** 2000. Ценность прошлого: этноцентристские исторические мифы, идентичность и этнополитика. – Сувары.рф. <https://xn--80ad7bbk5c.xn--p1ai/ru/content/cennost-proshlogo-etnocentristskie-istoricheskie-mify-identichnost-i-etnopolitika> (19.01.2021).

³⁸ **Малинова, О. Ю.** 2016. Память о войне: как великая Победа кобеля “нашим всем” и чем это грозит. РБК, 6.5.2016. <https://www.rbc.ru/opinions/society/06/05/2016/572b1b209a794723991b17bb> (25.10.2020).

³⁹ **Pakhomenko, Gridina** 2020, p. 98.

kuulutati esmalt Venemaa Föderatsiooni rahvuslikus julgeolekustrateegias⁴⁰ ja seejärel uuendatud põhiseaduses⁴¹.

Kõige selgem ja illustriivsem näide Venemaa Balti riikide ajaloo-narratiivist on president Putini artikkel „75 aastat Suurest Võidust: ühine vastutus ajaloo ja tuleviku ees“⁴². President väidab seal, et Nõukogude Liit oli sunnitud Molotovi-Ribbentropi paktile alla kirjutama Lääne liitlaste ja naaberriikide tegevusetuse tõttu. Balti riikide anneksioon oli Putini sõnul „sõjalisstrateegiline kaitseülesanne“. Lisaks rõhutas Vladimir Putin, et agressioon oli „kooskõlas toleaegete rahvusvaheliste tavade ja riiklike seadustega“⁴³.

Enne artikli avaldamist oli Putin vähemalt kaks korda täielikult muutnud oma seisukohta Molotovi-Ribbentropi pakti suhtes. 2009. aastal nimetas ta pakti ebamoraalseks⁴⁴, viis aastat hiljem ei pidanud ta seda üheski mõttes valeks ja seletas, et pakt allkirjastati seetõttu, et Nõukogude Liit ei soovinud võidelda⁴⁵.

Väidet, et NSVL hoidus iga hinna eest sõjast ja tal polnud muud valikut kui Molotovi-Ribbentropi pakt allkirjastada, levitas Putin ka Lääne meedias. 2020. aasta juunis avaldas Venemaa Föderatsiooni president ajakirjas National Interest kuulsa artikli „Teise maailmasõja 75. aastapäeva tõelised õppetunnid“, milles käsitles Teise maailmasõjaga seotud teemasid, muuhulgas Balti riike ja Molotovi-Ribbentropi pakti:

Ma ütlen ainult seda, et 1939. aasta septembris oli Nõukogude juhtidel võimalus liigitada NSV Liidu läänepiiri veel kaugemale, kuni Varsavini välja, kuid Liit loobus. Sakslased soovisid uut status quo'd ametlikuks muuta. 28. septembril 1939 allkirjastasid Joachim von Ribbentrop ja V. Molotov Moskvas Saksamaa

⁴⁰ Указ 2015. Указ Президента Российской Федерации “О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации” от 31.12.2015, No. 683. Официальный сайт Президента России. <http://static.kremlin.ru/media/acts/files/0001201512310038.pdf> (25.10.2020).

⁴¹ Новый текст Конституции с поправками 2020. Государственная Дума Федерального Собрания РФ. <http://duma.gov.ru/news/48953/> (29.11.2020).

⁴² Путин, В. 2020а. 75 лет Великой Победы: общая ответственность перед историей и будущим. Президент России. – Kremlin.ru, 19.06.2020. <http://kremlin.ru/events/president/news/63527> (18.10.2020). [Путин 2020а.]

⁴³ Путин 2020а.

⁴⁴ Путин, В. 2009. Страны истории – повод для взаимных претензий или основы для примирения и партнерства? – Inosmi.ru, 31.08.2009. <https://inosmi.ru/russia/20090831/252071.html> (19.10.2020).

⁴⁵ Kremlin.ru 2014. Встреча с молодыми учёными и преподавателями историй. Президент России. – Kremlin.ru, 05.11.2014. <http://kremlin.ru/events/president/news/46951> (11.10.2020).

*ja Nõukogude Liidu sõprus- ja piirilepingu ning salajase lisaprotokollriigi piiri muutmise kohta, mille kohaselt jäi piiriks demarkatsioonijoon, kus kaks armeed de facto seisid.*⁴⁶

Putin ei maini kordagi Balti riikide okupeerimist, vaid kõneleb „riigipiiri muutmise protokollist, mille kohaselt jäi piiriks demarkatsioonijoon, kus kaks armeed *de facto* seisid“⁴⁷. Seejärel kirjeldab Putin Balti riikide okupeerimist ja annekteerimist „liitmisenä“ ja rõhutab, et seda tehti seaduslikult koos riigivõimudega, ilma ühtki rahvusvahelist seadust rikkumata:

*1939. aasta suvel algatas Nõukogude Liit oma strateegiliste, sõjaliste ja julgeolekueesmärkide täitmiseks Läti, Leedu ning Eesti liitmise protsessi. Nende ühinemine NSV Liiduga korraldati ametlike ja demokraatlikult valitud esindajate nõusolekul. Kõik oli kooskõlas tollaste rahvusvaheliste ja riiklike seadustega.*⁴⁸

Väidetav liitmine NSV Liiduga oli *de facto* Eesti ja Läti (ja Leedu) okupeerimine, mis polnud õiguslikult kooskõlas ühegi rahvusvahelise ega riikliku seadusega, nagu hilisemad põhjalikud uurimused on kindlaks teinud⁴⁹.

Venemaa presidendi väiteid kordasid kajana tema lähemad partnerid, eelkõige Venemaa kaitseminister Sergei Šoigu, kes laitis maha „katsed kirjutada ümber Teise maailmasõja ajalugu“, viidates sellega ühemõtteliselt Balti riikidele ja Ukrainale. Lisaks kandis Šoigu hoolt, et Venemaa Föderatsiooni uurimiskomitee esitaks süüdistuse välisriikide ametivõimudele, kes õigustasid „Nõukogude sõdurite ja vabastajate“ monumentide lammutamist⁵⁰.

⁴⁶ Putin, V. 2020b. Putin Publishes Essay on ‘Real Lessons’ of WWII. – The Moscow Times, 18.06.2020. <https://www.themoscowtimes.com/2020/06/18/putin-publishes-essay-on-real-lessons-of-wwii-a70623> (12.06.2020).

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ Riisman, V. J. 2004. Balti riikide annekteerimine ja rahvusvaheline õigus. – Estonian World Review, 23.12.2004. <https://www.eesti.ca/kommentaari-balti-riikide-annekteerimine-ja-rahvusvaheline-õigus/article8657> (10.10.2020); Mälksoo, L. 2003. Illegal Annexation and State Continuity: The Case of the Incorporation of the Baltic States by the USSR. Study of the Tension between Normativity and Power in International Law. The Erik Castren Institute. Monographs of International Law and Human Rights, Vol. 5. London/Boston, Martinus Nijhoff Publishers.

⁵⁰ Rubaltic.ru 2019. Šoigju prizval SNG protivostoyat' popytkam perepisat' istoriyu Velikoj Otechestvennoj Vojny. – Rubaltic.ru. <https://www.rubaltic.ru/news/30102019-shoigju-prizval-sng-protivostoyat-popytkam-perepisat-istoriyu-velikoy-otechestvennoy-voyny/> (08.10.2020); Линдемани, И. 2020. Шойгу заявил о росте попыток официальных лицевых

Uurimiskomitee kiitis otsuse heaks ja asutas eraldi üksuse, et uurida „ajaloo võltsimise kuritegusid“. Üks ilmekas näide n-ö ajaloo võltsimisest on seotud kaebustega, mille esitasid endised Läti leegionide sõdurid. Neid ajas raevu tähelepanu, mida Venemaa ajakirjanikud neile osutasid. Vladimir Simindei tegi avalikuks peaaegu sada endise leegionäri nime. Seejärel hakkasid Venemaa teleajakirjanikud nimekirjas olnud lätlasi taga kiusama⁵¹.

Kremlis ametlik tõlgendus Balti riikide ajaloost ei ole ajaloonarratiivi peamine süžeeilin, kuid see põimub Teise maailmasõja ja Molotovi-Ribbentropi pakti laiemal looga. Eesmärk on avalikkust veenda, et Suur Võit oli vaieldamatult NSV Liidu peamine teene, ja salata maha vaatenurk, et Molotovi-Ribbentropi paktist sai alguse Teine maailmasõda. Kremlis väitel seisneb sellise narratiivi suur tragöödia n-ö ajaloo ümberkirjutamises ja NSV Liidu kui Teise maailmasõja algataja süüdistamises, mis omakorda viib peamise õppetunnini – takistada n-ö ajaloo kordumist ja levitada narratiivi kinnistamise kaudu ainsat korrektset vaatenurka nendele sündmustele⁵².

4. Akadeemiline historiograafia

Võidupidustuste aegu saatsid Venemaa juhtametnikud ajaloolastele soovituslikud suunised Teise maailmasõjaga seotud küsimuste uurimiseks. Teatav vabadus kehtis vaid 2010. aastani, seejärel hakkas pihta n-ö pitsitamine, mis viis Ljudmilla Vorobjeva ja Vladimir Simindei Kremlis-meelsete publikatsioonideni, milles nad sõlmisid ühepoolset kohandatud faktid ja dokumendid kokku ning sidusid kõik Kremliga. Ilmselgelt järgisid nad endise

---

зарубежных стран фальсифицировать правду о Второй мировой войне. – TV Zvezda, 8.04.2020. https://tvzvezda.ru/news/vstrane_i_mire/content/2020481834-7C2Qa.html?utm_source=tvzvezdaandutm_medium=longpageandutm_campaign=longpageandutm_term=v1 (18.10.2020); **Rubaltic.ru** 2020a. Шойгу попросил предусмотреть уголовную ответственность за снос советских памятников за рубежом. – Rubaltic.ru. <https://www.rubaltic.ru/news/08042020-shoygu-poprosil-vvesti-ugolovnyuyu-otvetstvennost-za-snos-sovetskikh-pamyatnikov-za-rubezhom/> (05.11.2020).

⁵¹ **Rubaltic.ru** 2020b. Искажения не пойдут: Следственный комитет поборется с переписыванием истории. – Rubaltic.ru. <https://www.rubaltic.ru/news/08042020-shoygu-poprosil-vvesti-ugolovnyuyu-otvetstvennost-za-snos-sovetskikh-pamyatnikov-za-rubezhom/> (18.10.2020).

⁵² **Sazonov** 2020, pp. 21–23.

kultuuriministri V. Medinski juhiseid, mille kohaselt „ajalooallikad on tõepärased ja usaldusväärsed ainult juhul, kui need sobivad Venemaa rahvuslike huvidega“⁵³.

Voroneži uurija M. Kirtšanovi sõnul on tema Balti riike puudutav töö „keeruline, sest neid teemasid on praegusel ajal väga raske rahulikult ja objektiivselt käsitleda“⁵⁴. Autor ise ütleb, et tema teos on artiklikogumik, milles tegeletakse Balti riikide (ennekõike Läti) ajaloo „keeruliste küsimustega“. Teose sisust on aga selge, et autor on kõige vastuolulisemaid teemasid tegelikult vältinud. Läti leegioni puudutavad sündmused jätab Voroneži ajaloolane välja. Ta uurib sõjale eelnenud aega ja sõja esimest aastat ning hüppab siis otse olevikku. Läti Nõukogude okupatsioonist rääkides valis Kirtšanov probleemile kõige turvalisema, kuid samas kindla lähenemise – puhtalt historiograafilise.⁵⁵ Pärast (peamiselt Lääne) uurijate seisukohtade kokkuvõtmist märgib Kirtšanov:

Iseseisvuse kaotamine moonutas rahvuslikku identiteeti ja sellest sai üks rängemaid traumasid kõigi Baltimaade rahvaste ajaloos. Muutunud pole ainult identiteetid. Läti ja Leedu liitmine NSV Liiduga kaugendas neid Euroopa laiemast ajaloost, kuid ei eemaldanud Euroopa poliitikat.⁵⁶

Peaaegu kõrvuti Kirtšanovi teosega ilmus Jelena Zubkova üksikasjalik monograafia, mis oli saanud Venemaalt riiklikku tuge ja mitmest Lääne akadeemilisest organisatsioonist rahastust. Samamoodi nagu Kirtšanov, nimetab ka Zubkova 1940. aastat Balti riikide jaoks pöördeliseks – just nagu 1917 oli murranguline Venemaa jaoks. Zubkova aga distantseerib end teadlikult Nõukogude ajaloolistest ja ideoloogilistest müütidest „vabatahtliku liitumise“, „populaarsete revolutsioonide“ jms kohta⁵⁷. Zubkova keeldub kategooriliselt nimetamast Nõukogude vägede tungimist Balti riikidesse 1940. aastal okupatsiooniks. Tema sõnul see termin „ei klapi Nõukogude Liidu pikaärgsete

⁵³ **Кремлевские историки и войны памяти.** 2020. EU vs DESINFORMATION. <https://euvdsdisinfo.eu/ru/кремлевские-историки-и-войны-памяти> (10.10.2020).

⁵⁴ **Кирчанов, М. В.** 2007. Латвия и страны Балтии: проблемы дипломатической и политической истории. Воронеж: Воронежский государственный университет, с. 4.

⁵⁵ *Ibid.*, pp. 92–103.

⁵⁶ *Ibid.*, p. 102.

⁵⁷ **Зубкова, Е. Ю.** 2008. Прибалтика и Кремль. 1940–1953 гг. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина, с. 44.

plaanidega Balti riikides ega tegeliku sündmuste arenguga selles piirkonnas⁵⁸. Tema väite järgi viitab kõik „sovetiseerimisele“, mitte „okupeerimisele“: Nõukogude võimu saabumine, mis oli tõsine ja suur ettevõtmine, Balti riikide suveräänsuse kaotamine ja Nõukogude kommunistliku režiimi kehtestamine. Zubkova sõnul ei klapi see kuidagi „okupeerimisega“, mis on olemuslikult tingimata ajutine.⁵⁹

„Nõukogude rahva võidu 65. aastapäev“ 2010. aastal oli oluline teetähis Läti ja teiste Balti riikide ajaloo „keeruliste küsimuste“ akadeemilises käsitluses. Vorobjeva monograafia, mille avaldas Venemaa Strateegiliste Uuringute Instituut, annab palju infot autori ideoloogiliste vaadete ja eespool loetletud historiograafiliste klišeede n-ö akadeemilise heakskiidu eesmärkide kohta⁶⁰. Juba eessõnas teeb Vorobjeva ühemõttelise avalduse, mis on tema sõnul täielik tõde:

Kui poleks olnud 1940. aasta juuni sündmusi, mille tulemusel fašismimeelsed režiimid kukutati ja Balti Nõukogude vabariigid liideti NSV Liiduga, oleksid Baltimaad jäänud Teises maailmasõjas kaotajaks ning peaksid tegelema ka vastavate tagajärgede ja kahjudega.⁶¹

Molotovi-Ribbentropi pakt (1939) ei ole Vorobjeva sõnul mitte agressorite vandenõu, vaid „nende anglofiilide ideoloogiline looming, kes üritasid iga hinna eest täiendada olemasolevaid ajaloolisi ja poliitilisi müüte uute valedtega“⁶². Üldiselt on Balti riigid „Teise maailmasõja ajaloo moonutamise esirinnas, vähendades ja varjutades meelega seda, kui märkimisväärne oli Nõukogude ühiskonna võit Hitleri natsismi üle“⁶³. Selline on ametlik tõlgendus Balti riikide ajaloost laiemalt ja Läti ajaloost konkreetsemalt uute n-ö aastapäeva dogmade järgi, mille Venemaa juhtametnikud 2010. aastal ajaloolastele ette kirjutasid. Läti leegioni tegevust käsitles Vorobjeva samamoodi, kusjuures tema väited põhinesid Nõukogude propagandistide hinnangutel ja ühetaolistel dokumendikogudel, kus allikad valiti vaid üht vaatenurka silmas pidades. Nõukogude ajale omased klišeed leegionis teeninud lätlaste

⁵⁸ *Ibid.*, c. 100.

⁵⁹ *Ibid.*, c. 100–101.

⁶⁰ **Воробьева, Л. М.** 2011. История Латвии от Российской империи к СССР. Москва: Издательство “ФИВ”, с. 11.

⁶¹ *Ibid.*

⁶² *Ibid.*, c. 16.

⁶³ *Ibid.*, c. 18.

kohta – väikekodanlastest natsionalistid, isekatel eesmärkidel natside kaasosalised jne – on nüüd taaselustatud. Vorobjeva võtab oma argumentid kokku arvamusega, et Nõukogude okupatsiooni müüt Lätis on „väide, mis sobibki natside kaasosalistele ja üksikutele anglofiilidele, et otsustada kohe pärast 1945. aastat natsidelt vabastatud Läti NSV saatuse üle“⁶⁴.

Sellegipoolest ei klappinud Vorobjeva pakutud radikaalne ja lihtsustatud lähenemine Teise maailmasõja aegse Läti kohta tingimata Vene tähtsaimate Baltimaade uurijate vaadetega. Peterburi ajaloolane Julia Kantor, kes järgis pakutud konstruktsioonide puhul range dokumenteerimise põhimõtet, kirjutas, et sõja alguses mõjutasid Baltimaade kodanike suhtumist Nõukogude režiimi suuresti ulatuslikud stalinistlikud repressioonid 1940.–1941. aastal⁶⁵, aga mitte Karlis Ulmanise „fašistliku“ diktaatorliku režiimi igatsemine, nagu oli väitnud Vorobjeva.

Vene ajaloolase Konstantin Hudolei järeldused ei olnud nii radikaalsed. Ta rõhutas Zubkova eeskujul, et Balti riikide sovetiseerimine ei käinud kuidagi kokku Nõukogude Liidu riikliku julgeoleku huvidega, vaid teenis nn kommunismi ekspordimise eesmärki. Khudolei peab Balti riikide kodanike sügava trauma põhjuseks sovetiseerimist – haavad on veel värsked ja avalduvad näiteks ajalooliste sündmuste tõlgendamises.⁶⁶

Mitmekõitelises teoses „Suur Isamaasõda 1941–1945“, mille peatoimetaja oli Venemaa Föderatsiooni kaitseminister Sergei Šoigu, mainitakse Läti leegioni ainult möödaminnes, kuigi teiste riiklike SS-organisatsioonide⁶⁷ tegevust kirjeldatakse vägagi üksikasjalikult. Teose autorid panid Läti leegionärid samale pulgale Ukraina Galiitsia diviisi sõduritega, „kelle ülistamine /.../ mõnitab avalikult miljoneid elusid, mille natsid rikkusid“⁶⁸.

Kreml on juba aastakümneid tõlgendanud ka Eesti ajalugu (eriti Nõukogude okupatsiooni Eestis ja Teist maailmasõda) endale meelepärasel viisil

⁶⁴ Воробьева 2011, с. 361.

⁶⁵ Кантор, Ю. З. 2011. Прибалтика: война без правил (1939–1945). Санкт-Петербург: Журнал “Звезда”, с. 92.

⁶⁶ Худoley, К. К. 2013. Советизация балтийских государств летом 1940 года и ее последствия. – Вестник Санкт-Петербургского университета, No. 6 (1), с. 94–110.

⁶⁷ Läti ja Eesti SS-leegionid olid relvastatud rahvusüksused, mis kuulusid Relva-SS-i (1943–1945) alla. Kuigi leegionäride hulgas oli ka neid, kes tegid sõja algusaastatel natsidega koostööd ja osalesid holokaustis, enamik liikmetest seda siiski ei teinud ning ettevõtmist ei peetud Nürnbergi protsessis kriminaalseks. Liikmed kandsid aga SS-i vormiriietust, mis tähendab venelaste vaatepunktist, et nad olid kahtlemata natsid.

⁶⁸ Великая Отечественная война 1941–1945 годов: Т. 1. Основные события войны. 2015. Москва: Кучково поле, с. 864.

ja mitmes eri kanalis.⁶⁹ Eesti ajaloolane Jaak Valge on öelnud, et „propagandistidena tegutsevate Vene ajaloolaste professionaalsust ei maksa alahinnata. Neil on väga põhjalikud teadmised“⁷⁰. Valge nendib, et Vene ajaloolaste spekter on lai: osad on Kremli-meelsed ja ideoloogilised ning saanud see-tõttu ka parema rahastuse, teiste vaated ei põhine ideoloogial⁷¹. Fakt on see, et Kremli-meelsed ajaloolased levitavad oma arvamust väga kangekaelselt. Vene ajaloolased Denis Zagoskin, Eduard Tšernjak ja Konstantin Širko on väitnud: „Vastuhakk ajaloo moonutamisele ajalooteaduses on muutunud riikliku tähtsusega küsimuseks.“⁷²

Selle tõlgendusviisi üks suuremaid pooldajaid oli Vene armeekindral Mahmut Garejev (1923–2019), Venemaal tuntud ajaloolane ja sõjateadlane, keda peeti ka riigi väljapaistvaimaks sõjaajaloolaseks. Garejevil oli doktori-kraad ajaloos ja sõjateaduses ning ta oli Venemaa Sõjateaduste Akadeemia president. Kindrali sulest on ilmunud hulganisti raamatuid ja artikleid ning ta oli mitme artiklikogumiku peatoimetaja, enamik nendest vene- ja ingliskeelsed⁷³. Märkimisväärne on ka see, et Garejev oli ajakirja Информационные войны⁷⁴ (Infosõjad) teadus- ja toimetuskogu komitee esimees. Garejev kommenteeris Eestis aset leidnud pronksiööd järgmiselt:

Meie riigijuhid peaksid ennekõike tõstatama küsimuse, mille võiks esitada ka teiste riikide poliitikutele: kas fašismi üle võidu saavutamine Teises maailmasõjas oli hea või halb? Lisaks tuleks koostada uus mitmekõiteline Suure Isamaasõja ajalugu, mis oleks eeskujuks õpikute koostajatele ja uurijatele. Veteranid ja muud kodanikuühenduste liikmed peaksid võtma nendel teemadel õige ja põhimõttelise positsiooni.⁷⁵

⁶⁹ Sazonov 2020.

⁷⁰ Valge, J. 2019. Intervjuu dr Jaak Valgega, 26.08.2019. Tartu. [Valge 2019]

⁷¹ Valge 2019; Rus.delfi 2018. Эстонский историк рассказал об участии в сомнительной конференции в Санкт-Петербурге. – Rus.delfi.ee, 09.02.2018. <https://rus.delfi.ee/daily/estonia/estonskij-istorik-rasskazal-ob-uchastii-v-somnitelnoj-konferencii-v-sankt-peterburge?id=81058973> (26.01.2021).

⁷² Загоскин, Д. В.; Черняк, Э. И.; Ширко, К. Н. 2013. Музей – фальсификатор истории: субъект или инструмент? – Вестник Томского государственного университета, No. 372, с. 106–109.

⁷³ Nt Garejev, M. A. 1988. M. V. Frunze, Military Theorist. Macmillan; Garejev, M. A. 1998. If War Comes Tomorrow: The Contours of Future Armed Conflict (Cass Series on Soviet Military Theory and Practice). Routledge.

⁷⁴ Vt <http://www.iwars.su/redkol>.

⁷⁵ Великовский, Д. 2008. 7 вопросов Махмуту Гарееву, генералу армии. – Русский репортёр, No. 17 (47), 08.05.2008. https://expert.ru/russian_reporter/2008/17/gareev/ (29.11.2020).

Garejev tegeles Suure Isamaasõja ajaloo ja probleemidega, osales aktiivselt Venemaa ajaloo teemalistes aruteludes ja keskendus n-ö sõjaajaloo moonutamisele⁷⁶. Ta uskus, et Lääne ajaloolased üritavad vaidlustada NSV Liidu võitu fašismi üle ja et see kuulub nende Venemaa vastu suunatud ulatusliku propagandakampaania juurde⁷⁷. Näiteks kirjeldas ta artiklis „Suur Võit ja rahvusvahelise julgeoleku tänapäevased huvid“⁷⁸ väga emotsionaalselt Lääne vandenõu Venemaa ja Nõukogude ajaloo vastu:

Kui G. K. Žukov, D. Eisenhower, B. Montgomery, Ch. de Gaulle ning teised Euroopa, Aasia ja Ameerika riikide sõjaveteranid näeksid, et riigisekretäri assistent jagab Kiievi keskväljakul inimestele võileibu, samal ajal kui Euroopa Liidu välisasjade kõrge esindaja näitab natside vastu lahkust üles, pööraksid nad suurest tülgastusest hauas teise külje ning tunneksid häbi, et tänapäeval toetatakse natse „vabaduse“ ja „demokraatia“ sildi all.⁷⁹

Kindral Garejev rõhutab, kui oluline ja otsustav osa oli NSV Liidul Euroopas fašismi üle võidu saavutamisel. Tema sõnul „moonutatakse välisriikides sõjaajalugu peamiselt seetõttu, et NSV Liidul oli Euroopas fašismi üle võidu saavutamisel keskne roll, ning Venemaa peaks võtma maailmas meie õigusega kuuluva koha, kuid teatavad Lääne jõud ei taha seda lubada“.⁸⁰ Venemaa Föderatsiooni eesmärk on kasutada Teise maailmasõja ja Suure Isamaasõja narratiive hübridohtude ja -sõja puhul, mida tehti näiteks 2014. aastal alguse saanud Vene-Ukraina konfliktis⁸¹ ja Tallinnas pronksiöö⁸²

⁷⁶ Sazonov 2020, p. 22.

⁷⁷ Гареєв, М. А. 2014. Великая Победа и современные интересы международной безопасности. – Военно-исторический журнал, Но. 9, с. 30–34. [Гареєв 2014]

⁷⁸ Artikkel avaldati 2014. aasta sügisel. See oli ühtlasi aasta, kui Venemaa okupeeris Krimmi ja tungis Ida-Ukrainasse.

⁷⁹ Гареєв 2014, с. 38.

⁸⁰ *Ibid.*, с. 31.

⁸¹ Копōтин, I; Sazonov, V. 2016. Russian information war against Ukrainian Armed Forces in 2014–2015. – Сōjateadlane, Vol. 2, pp. 73–75.

⁸² Pronksiöö ehk aprillirahutuste all mõeldakse venemeelsete ja vene keelt kõnelevate gruppide märtsemist 2007. aastal Tallinnas pärast seda, kui kesklinnast viidi ära pronkssōdur (hüüdnimega Aljoša), mis on Nōukogude sōduri monument Teises maailmasōjas langenute mälestamiseks. Eestlaste jaoks on see Nōukogude okupatsiooni sōmbol (**Annual Review of the Estonian Internal Security Service** 2007, pp. 9–20). Eesti sisejulgeolekuteenistuse 2007. aasta aruandes mainiti lühidalt Venemaa osalust pronksiōō sündmustes: „/.../ Venemaa eriteenistus ja jōustruktuurid kajastasid pronkssōduri liigutamisega seotud rahutusi Vene meedias ūliemotsionaalselt (ūks pōhjus, miks olukorras kasvab vālja massiline märtsemine) ja vaidlesid vastu mitmele kõrgele Venemaa ametnikule, kes pooldasid erinevatel pōhjustel monumendi

2007. aasta aprillis⁸³.

Mitu Venemaa ajaloolast ja arvamusiidrit on süüdistanud Balti riike, eriti Eestit, ajaloo moonutamises ning avaldanud ajaloolastele poliitilist survet. Näiteks Vene ajaloolane ja politoloog Aleksei Podberezkin⁸⁴, kes on ka Venemaa Teaduste Akadeemia ja Venemaa sõjateaduste akadeemia liige, on öelnud, et Balti riikides kehtivad ebademokraatlikud süsteemid ja „kohalike ametivõimude eesmärk on üsna lihtne – nad soovivad säilitada Eestis ja Lätis kehtivaid ebademokraatlikke süsteeme, mille kohaselt on venelased erinevate parameetrite järgi (poliitilise, sotsiaalse, humanitaarse jms) teisejärgulised kodanikud“. Podberezkin väidab:

Võiks öelda, et meie üllas eesmärk on kaitsta ajaloolasi sellistes riikides nagu Ukraina, Poola, Läti, Eesti, Gruusia ja mitmel pool mujal. Kaitsta neid suure poliitilise surve ja diktaatorliku režiimi eest, millesse nad on praegu surutud. Meie eesmärk on muuta poliitilised diskussioonid vabaks riikides, kus teadlastel puudub vabadus.⁸⁵

Süüdistused, nagu poleks Eesti ajaloolased objektiivsed ega teaduspõhised, on Vene ajaloolaste hulgas levinud võte⁸⁶. Nad üritavad eitada Balti riikide okupeerimist 1940. ja 1944. aastal ning raiuvad järjekindlalt, et „Balti riigid liitusid Nõukogude Liiduga“, mis ei klapi ajaloofaktidega⁸⁷. Näiteks Roman

---

rahulikku liigitamist. Aprillirahutuste kohta saame öelda, et olenemata mitme Vene luureohvitseri pidevatest külastustest Eestisse, oli Venemaa eriteenistuse (nii FSB kui ka SVR-i) ülesanne 26.–27. aprillil sündmuste käiku ainult jälgida. Kaitsepolitsei ei tuvastanud Venemaa eriteenistuse poolt vägivaldsete sündmuste juhtimist. Vene diplomaatide ja kohalike ekstremistide salajased kohtumised (muuhulgas kohtumine Tallinna Botaanikaaias, mida kajastati ka meedias) ei saanud olla hüsteerilise laamendamise põhjus. Sellegipoolest tuleks arvesse võtta SVR-i head positsiooni Vene ajakirjanike hulgas, kelle osalus vaenulikkuse õhutamisel oli märkimisväärne.“

⁸³ Liik, K. 2007. The ‘Bronze Year’ of Estonia-Russia relations. – Estonian Ministry of Foreign Affairs Yearbook 2007, pp. 71–76. https://icds.ee/wp-content/uploads/2010/03/Kadri_Liik_Bronze_Year.pdf (29.11.2020); Sinisalu 2008.

⁸⁴ Подбerezкин, А. 2009. Противодействие попыткам фальсификации истории в ущерб интересам России. Научно-практическая конференция МГИМО (У) МИД России. Стенограммы выступлений.

⁸⁵ *Ibid.*, c. 75.

⁸⁶ Литвинов 2015, c. 59.

⁸⁷ See väide ei vasta tõele. Nõukogude Liit okupeeris Balti riigid 1940. aastal, kasutades poliitilist survetamist ja toetades sõjaväge. 1944. aastal tungisid Nõukogude väed taas Balti riikidesse, et need uuesti okupeerida (Teine maailmasõda).

Tšekinov, kes on Venemaa Föderatsiooni Relvajõudude Kindralstaabi Sõjaväeakadeemia uurimisinstituudi vanemuurija, väidab järgmist:

Nõukogude väed korraldasid Balti riikides strateegilisi ründeoperatsioone 14. septembrist 24. novembrini 1944. aastal, et lüüa tagasi Saksa väed Balti riikides ja aidata lõpule viia Eesti, Läti ja Leedu alade vabastamine sakslaste käest. Operatsioon kestis 71 päeva, rindeala oli 1000 km lai ja 400 km pikk.⁸⁸

Tšekinov kirjeldab Eesti, Läti ja Leedu alade vabastamist Saksa armee käest, kuid jätab mainimata, et 1944. aastal okupeeris Punaarmee samad alad.⁸⁹

5. Politiseeritud ajaloo projektid

Võitluses „Läti natsionalistide moonutatud Teise maailmasõja ajaloo“ vastu on Venemaa tähtsaim vahend Ajaloolise Mälu Fond, mis loodi 2008. aasta sügisel ning mida juhivad Aleksandr Djukov (fondi direktor) ja Vladimir Simindei, kes on mõlemad tunnustatud ajaloolased, kuigi ilma erialase teaduskraadita⁹⁰.

Fond on avaldanud mitu üksikasjalikku monograafiat, mis kajastavad Kremli vaatenurka. Üks fondi esimesi publikatsioone oli Djukovi teos, mis käsitles Eesti kodanike küüditamist ja repressioone aastatel 1940–1953⁹¹. Autor jõuab teoses järelduseni, et Nõukogude Liit oli sunnitud selliseid meetmeid rakendama, sest eestlased tegid koostööd sakslaste ja „põrandaaluste natsionalistidega“. Djukovi sõnul küüditatud inimesed ei nälgunud ja elu Gulagis oli küllaltki talutav. Vangide suurt suremust põhjendab ta „puuduse kannatamisega sõja-aastatel“⁹².

Djukovi töö nagu teisedki fondi uurimused sisaldab Nõukogude propaganda klišeesisid ja ideoloogilisi lööklauseid. Siinkohal on märkimisväärne, et Djukov kasutas allikana suurt hulka FSB arhiivi dokumente, millele ajaloolastel on tavaliselt raske ligi pääseda. Lisaks tasub märkida, et teose eestikeelse

⁸⁸ Чекинов, Р. Прибалтийская стратегическая наступательная операция (14 сентября – 24 ноября 1944 г.) Министерство Обороны Российской Федерации. http://mil.ru/winner_may/history/more.htm?c=11983690@mail.ru (02.11.2020).

⁸⁹ *Ibid.*

⁹⁰ О фонде. Фонд “Историческая память”. <http://historyfoundation.ru/about/> (17.10.2020).

⁹¹ Дюков, А. 2007. Миф о геноциде. Репрессии советских властей в Эстонии (1940–1953). Москва: Алексей Яковлев.

⁹² Дюков, А. 2009a. Deporteerimised Eestis: kuidas see toimus tegelikult: Nõukogude võimude repressioonidest Eestis 1940–1953. Tallinn: Tarbeinfo, lk 132–136.

tõlke toimetaja oli endine KGB ohvitser Vladimir Iljaševitš ja Tallinna raamatuesitlusel oli tema oponent teine endine KGB ohvitser Vladimir Pool⁹³.

Järgmisena avaldati Djukovi teos „Halastust langenutele: Nõukogude repressioonid natside kaasosalistele Balti riikides“ („Mercy to the Fallen: Soviet Repressions against Nazi Accomplices in the Baltic States“). Autor kirjutab, et Nõukogude Liit hoolitses kodumaale naasnud Balti SS-leegionite sõdurite eest hästi: väidetavalt neid ei represseeritud, vaid saadeti kohe koju⁹⁴.

Fond on avaldanud ka dokumendikogumikke, milles käsitletakse Balti riike Teise maailmasõja ajal. Seal on hoolikalt valitud dokumendinäited, mis kujundavad lugeja n-ö õiget arvamust Balti riikide sovetiseerimise, repressioonide ja koostöö kohta Natsi-Saksamaaga. Juba Djukovi dokumentide valik on ühepoolne ja autori eessõna iseloomustab ilmekalt ajaloosündmuste Kremli versiooni. Djukov eitab stalinistlikke repressioone Balti riikides ja süüdistab lääneriikide võime, et Nõukogude Liit oli sunnitud Balti riike okupeerima. Ta väidab, et Lääs ei soovinud Balti riikide neutraalsust aktsepteerida, mistõttu Stalin pidigi piirkonna annekteerima⁹⁵.

Ajaloolise Mälu Fondi avaldatud kogumikes käsitletakse laia teemavalikut aastatest 1939–1953. Üks kogumik on pühendatud kontaktidele Leedu ja Saksa eriteenistustega, mida teoses nimetatakse „salajaseks koostööks“. Kogumiku autori sõnul sai sellest Nõukogude Liidu jaoks turvarisk ja Leedu annekteerimise põhjus^{96, 97}. Kogumikus „Hävita võimalikult palju ...“ („Destroy as many as possible ...“) käsitletakse Läti kollaboratsioonistlikke ühendusi Valgevenes ja näidatakse, „kuidas Läti sõdurid korraldasid Natsi-Saksamaa vägede teenistuses Valgevene territooriumil tapatalge“⁹⁸. Kogumiku koostajate Djukovi ja Simindei sõnum on selge: niinimetatud karistajad Balti riikide

⁹³ Шегедин, А. 2009. Лаар и Хиё на презентацию книги Дюкова не пришли. – Дельфи, 27.03.2009. <https://rus.delfi.ee/daily/estonia/laar-i-hijo-na-prezentaciyu-knigi-dyukova-ne-prishli?id=22506287> (29.06.2020).

⁹⁴ Дюков, А. 2009b. Милость к падшим: Советские репрессии против нацистских пособников в Прибалтике. Москва, с. 79–82.

⁹⁵ Дюков, А. Р. 2013. Протекторат “Литва”. Тайное сотрудничество с нацистами и нереализованный сценарий утраты литовской независимости 1939–1940 гг. Москва: Фонд “Историческая память”, с. 7–20. [Дюков 2013].

⁹⁶ See on tendentslik väide – Balti riigid ei suutnud ajada iseseisvat välispoliitikat, mistõttu kasutati neid Läänes 1939. aastal Nõukogude Liidu vastu sõja planeerimisel sõjalise eelpostina (Meltjuhho 2014).

⁹⁷ Дюков 2013, с. 224–225.

⁹⁸ Дюков, А. (ред.) 2009a. “Уничтожить как можно больше ...”. Латвийские коллаборационистские формирования в Белоруссии. Москва, с. 19–20.

territooriumil ei olnud mitte NKVD Nõukogude julgeolekuohvitserid, vaid Balti riikide kodanikud ise⁹⁹, kes hävitasid väidetavalt süsteemselt Valgevene tsiviiliskuid.

Teoses „Holokausti eel: Leedu aktivistide rinne ja Nõukogude repressioonid Leedus 1940–1941“ („On the Eve of the Holocaust: Front of Lithuanian Activists and Soviet Repressions in Lithuania 1940–1941“) üritavad koostaja ja toimetaja tõestada, et Nõukogude võimude repressioonid Leedus olid proportsionaalne reaktsioon saksameelsete Leedu partisanide vägivaldsele tegevusele¹⁰⁰.

Simindei osales aktiivselt kogumike koostamises ja avaldas mitu aastat hiljem Ajaloolise Mälu Fondi toel ka oma artiklikogumiku, mille eesmärk oli „paljastada Balti riikide natsionalistlik historiograafia“. Repressioonid oli Nõukogude võimude annekteeritud aladel ja riikides levinud n-ö patsifitseerimise meetod. Läti polnud mingi erand, kuid Simindei leidis Nõukogude karistusmasina tegevusele „kaaluka“ õigustuse: tema arvates tahtis Stalin „suruda maha Abwehriiga seotud põrandaalused natsionalistid“¹⁰¹. Samamoodi kirjeldab Simindei Läti leegioni, mis oli tema sõnul kollaboratsioonistlik ühendus, ja nende tegevust, ilma vihjamisigi mainimata rahvusliku vabastusliikumise toetajate ja stalinistlike repressioonide ohvrite osalust¹⁰².

Nõukogude Liidu Balti riikide annekteerimise 80. aastapäeva puhul korraldas fond suuremahulise projekti „Paljastatud. Balti riigid 1939–1941“ („Declassified. Baltic States 1939–1941“). Projekti ametlikul kodulehel tutvustasid autorid kaht vastukäivat arvamust 80 aasta taguste sündmuste kohta. Üks pool peab neid pigem „sotsialistlikuks revolutsiooniks“, teine nimetab „Nõukogude okupatsiooniks“. Veebipõhise projekti autorid rõhutavad, et mõlemad versioonid kujunesid välja ajal, kui enamik arhiive oli uurijatele suletud, aga definitsioonide taust polnud veel dokumenteeritud. Projekt „Paljastatud“ pidi selle tühimiku täitma. Projekti kuraatorid lähtuvad ainult ühest definitsioonist (ühinemine), mis on nende arvates neutraalne. Tasub märkida, et Läti valitsus ei andnud fondi töötajatele oma arhiividesse

⁹⁹ Näiteks Kononov, kes oli Nõukogude partisan ja tappis Läti territooriumil tsiviiliskuid, vt selle kohta <https://www.dw.com/ru/бывший-партизан-кононов-проиграл-в-страсбурге-дело-против-латвии/a-5580909>.

¹⁰⁰ Дюков, А. (ред.) 2012. Накануне Холокоста: Фронт литовских активистов и советские репрессии в Литве, 1940–1941 гг. Москва, с. 7–25.

¹⁰¹ Симиндей, В. В. 2015b. Огнем, штыком и лезвием. Мировые войны и их национальная интерпретация в Прибалтике. Москва: Фонд “Историческая память”, Алгоритм, с. 85.

¹⁰² *Ibid.*, с. 153–181.

ligipääsu, mistõttu toetub projekti veebilehel kirjeldatud Läti osa täielikult Vene arhiivide dokumentidele¹⁰³, ja kõike vaid seetõttu, et Lätis peetakse fondi tegevust destruktivseks ning selles Balti riigis on nii Djukov kui ka Simindei juba 2012. aastast *persona non grata*. Vastukaaluks Riia otsusele süüdistas Simindei lätlasti, et nad varjavad sihilikult arhiividokumente, mis ei klapi „natsionalistliku vaatega“ 1939.–1940. aasta sündmuste kohta¹⁰⁴.

Läti vaatenurk ei mõjutanud aga kuidagi Ajaloolise Mälu Fondi tegevust Kremli-meelsete tõlgenduste levitamisel Balti riikide Teise maailmasõja ajaloo kohta. 2020. aasta kevadel korraldati fondi eestvedamisel ümarlaud, kus Simindei avalikustas peaaegu saja endise Läti leegionäri nimed. Lisaks vihjati, et nad tuleks võimalike sõjakuritegude eest vastutusele võtta sõltumata sellest, et ei nende ega kellegi teise osaluse kohta antud sõjakuritegudes ühtki tõendit. Simindei väitel koosnes leegion valdavalt vabatahtlikest, kuigi isegi Vene ajaloolaste uurimused on tõendanud, et olukord oli vastupidine. Seepärast ei mõistetudki leegionäre Nürnbergi protsessi otsuste tuules süüdi¹⁰⁵.

Venemaa Balti Uuringute Ühing¹⁰⁶, mis alustas tegevust 2015. aastal, on otseselt seotud Djukovi ja Simindei Fondiga¹⁰⁷. Hoolimata sellest, et ametlikul veebilehel ei märgita Ajaloolise Mälu Fondi partnerina ja Djukov ega Simindei ei kuulu ühingu liikmete hulka, avaldati fondi publikatsioonid RAPI alt ning Simindei teoseid reklaamitakse ühingu veebilehel aktiivselt.

Nende ajaloolise narratiivi peamine süžeeiliin puudutab Balti riike aastatel 1939–1953. Läbiva teemana käsitletakse n-ö vabatahtlikku liitumist NSV Liiduga, kollaboratsioonismi ja Balti riikide SS-leegionide kuritegusid, samuti kodanike küüditamist ja metsavendade tegevust.

¹⁰³ **Инкорпорация Прибалтики в состав СССР. Архивные документы** 2019. “Рассекречено. Прибалтика 1939–1941”. <https://baltic1940.ru/2020/09/15/o-proekte/> (19.10.2020).

¹⁰⁴ **Комментарий директора фонда** 2020 = Комментарий директора фонда “Историческая память” в связи с высказываниями посла Латвии в России, 2020. – Фонд “Историческая память”. <http://historyfoundation.ru/2020/07/06/riekstins/?fbclid=IwAR1DuhFILI EbbDzGv2z3bJrtKZX5nzMjCfW4g9XJOD5sa4aN5OpnjEoLSSI> (23.10.2020).

¹⁰⁵ **Sputnik** 2020a. Латышские легионеры СС: героизация в Латвии, связи по всему миру, безнаказанность, 16.03.2020. <https://lv.sputniknews.ru/Latvia/20200316/13388309/Latyshskie-legionery-SS-geroizatsiya-v-Latvii-svyazi-po-vsemu-miru-beznakazannost.html> (23.10.2020); **Sputnik** 2020b. Латвии кирдык – непонятно, откуда братские средства: Линдерман о коронавирусе и хамстве, 20.03.2020. <https://lv.sputniknews.ru/Latvia/20200320/13416997/Latvii-kirdyk---neponyatno-otkuda-brat-sredstva-Lindermano-koronaviruse-i-khamstve.html> (28.10.2020).

¹⁰⁶ Российская ассоциация прибалтийских исследований ehk RAPI.

¹⁰⁷ **Об ассоциации** 2015. Российская ассоциация прибалтийских исследований. <http://baltstudies.ru/company/> (31.10.2020).

6. Vene meedia

Ometi ei kujunda massiteadvust mitte akadeemiline historiograafia või erinevate fondide ja ühingute ajalooline ja haridustegevus, vaid meedia. Meedia mõju on otseselt seotud selle tarbijate hulga ja rahva üldise haridustasemega. Vene meedia esitleb sihtauditooriumile teavet, mida on kujundanud kolme osalise tegevus: riigi tippametnikud, akadeemiline historiograafia ja erinevad politiseeritud ajalooprojektid.

Illustreerivaks näiteks võib tuua Molotovi-Ribbentropi pakti temaatika. Arvamusküsitlused annavad selle kohta kõnekat infot. 2010. aastal korraldas Levada Keskus uurimuse, millest selgus, et 46% venelastest ei olnud kunagi kuulnud Molotovi-Ribbentropi paktist ja ainult 5% olid võimelised selle üle pikemalt arutlema. Viimaste hulgast ei teadnud 41% midagi salajastest protokollidest. Uurimuse tulemuste järgi oli kolmandik vastanutest kindel, et Venemaa ja Balti riikide vahelistel pingetel pole mingit pistmist 1939.–1940. aasta sündmustega.¹⁰⁸

Levada Keskus kordas uurimust seitse aastat hiljem ja tulemustest selgus, et kolmandik vastanutest ei olnud kuulnud midagi salaprotokollidest. Peaaegu pool venelastest pidas Molotovi-Ribbentropi pakti allkirjastamist õigeaks ja ainult 17% laitis selle maha. Üle 40% vastanutest ei olnud kursis selle ajaloolise dokumendi üksikasjadega.¹⁰⁹ Ühiskonna jagunemine ja elementaarsete ajalooteadmiste puudumine loob suurepärase pinnase kollektiivse teadvusega manipuleerimiseks.

Veebiportaalil Sputnik, mis on suunatud peamiselt Balti riikide venekeelsele elanikkonnale, on Kremli propaganda levitamises oluline roll. Sputniku korrespondente huvitas Nõukogude sõdurite monumentide seisukord Balti riikides eriti nn Suure Võidu aastapäeva tõttu. Hoolimata sellest, et see osutus valdavalt rahuldavaks, avaldasid kohalikud venemeelsed poliitaktivistid arvamust, et Läti ametivõimud ootavad lihtsalt monumentide loomulikku lagunemist¹¹⁰.

¹⁰⁸ **Interfax** 2010. Половина россиян не знает о существовании пакета “Молотова-Риббентропа”. <https://www.interfax.ru/russia/152013> (16.10.2020).

¹⁰⁹ **Regnum** 2017. 45% жителей России ничего не знают о пакете Молотова-Риббентропа: опрос 2017, 13.09.2017. <https://regnum.ru/news/polit/2321277.html/> (19.10.2020).

¹¹⁰ **Sputnik** 2020с. Сквозь ревизионизм, фейки и мифы: как Латвия, Литва и Эстония готовы к юбилею Победы. – [Sputniknews.ru](https://lv.sputniknews.ru/Latvia/20200508/13695601/Skvoz-revizionizm-feyki-i-mify-kak-Latviya-Litva-i-Estoniya-gotovyatsya-yubileyu-Pobedy.html), 08.05.2020. <https://lv.sputniknews.ru/Latvia/20200508/13695601/Skvoz-revizionizm-feyki-i-mify-kak-Latviya-Litva-i-Estoniya-gotovyatsya-yubileyu-Pobedy.html> (23.10.2020).

Molotovi-Ribbentropi pakti allkirjastamise 80. aastapäeval avaldas Eestis resideeruv Vene propagandist Vladimir Vital artikli, milles väidab, et Nõukogude võimuorganid olid sunnitud paktile alla kirjutama, sest neil polnud muud võimalust¹¹¹. Valitsuse kontrolli all olev meedia üritab selgelt viljelda vana head strateegiat „parim kaitse on rünnak“, sest teisi süüdistada on oluliselt lihtsam kui tegeleda keeruliste ajalooküsimustega. Teise nõrdimustsaine tekitas meedias see, kui Balti riigid nõudsid Venemaalt selgitust „Balti riikide vabastamise“ auks korraldatud ilutulestiku kohta¹¹². Kremlile sümpatiseerivate ringkondade vastus tuli kiirelt: nende sõnul üritavad lätlased suruda läbi Nõukogude okupatsiooni müüti ega soovi tähistada fašismi üle võidu saavutamist, sest olid ise seotud natsirežiimi jõledate kuritegudega¹¹³.

2020. aastal korraldasid Venemaa diplomaadid Eestis ja Lätis propaganda-kampaania, mille raames tehti regulaarselt Facebooki postitusi, milles õigustati Balti riikide okupeerimist ning laideti maha Eesti ja Läti SS-leegionide tegevus. Postitused puudutasid peamiselt Balti riikide „vabatahtlikku liitumist“ NSV Liiduga ja 1940. aasta riigipöörde niinimetatud rahvuslikku olemust.

Vene meedia vastuseisu Balti riikide okupeerimise vaatenurgale hakkas juhtima V. Simindei. Enamasti tsiteeritakse enamikus okupatsiooni, leegionäride ja metsavendadega seotud publikatsioonides just tema seisukohti. Ta ütleb, et Stalinit on ülekohtune süüdistada represseerimises, ja põhjendab seda arvamusega, et küünilised lätlased tahtsid lihtsalt Venemaa Föderatsioonilt materiaalset kompensatsiooni¹¹⁴. Simindei sõnul olid Nõukogude väed 1939. aastal Lätis vägagi teretulnud, näitena viitab ta Riia Moskva-küla töölistele, kes olid pikisilmi oodanud „venelaste saabumist ja uut

---

¹¹¹ **Виталь, В.** 2019. Политическая дальность: зачем был нужен пакт Молотова-Риббентропа. – Baltnews, 13.08.2019. <https://baltnews.ee/authors/20190813/1017948425/politicheskaya-dalnozorkost-sovetskogo.html> (22.11.2020).

¹¹² **Ministry of Foreign Affairs of Latvia** 2019. Latvia expresses protest to Russia over efforts to exonerate crimes by Stalin and Hitler. Ministry of Foreign Affairs of Latvia. <https://www.mfa.gov.lv/en/news/latest-news/63878-latvia-expresses-protest-to-russia-over-efforts-to-exonerate-crimes-by-stalin-and-hitler> (01.10.2020).

¹¹³ **Носович, А.** 2017. Выстрел в Прибалтику: Белый дом назвал национализм идеологией неудачников. – Rubaltic.ru, 18.08.2017. <https://www.rubaltic.ru/article/politika-i-obshchestvo/15072019-moskovskie-salyuty-napominayut-pribaltike-o-porazhenii-vo-vtoroy-mirovoy/> (09.10.2020).

¹¹⁴ **Рекеда, С.** 2015. По “оккупированному мифу” Прибалтики ударили архивными фактами. – Rubaltic.ru, 17.12.2015. <https://www.rubaltic.ru/article/kultura-i-istoriya/17122015-okkupacija/> (21.06.2020).

riigisüsteemi¹¹⁵. See väide ei pea paika, sest Moskva äärelinnas elasid tookord ja elavad tänini peamiselt venelased. Ajaloolise Mälu Fond võttis enda peale „Läti vabatahtliku liitumise NSV Liiduga“ ja leegionäride kui „natside kaasosaliste“ kuritegude dokumenteerimise. Nende tegevus kutsus esile Läti valitsuse reaktsiooni, mida omakorda tõlgendati kui püüet rehabiliteerida ja heroiseerida endisi natse.

Ka Russki Mir on ettevõtte, mis uurib ajaloo moonutamist. Nad korraldavad sel teemal konverentse ja foorumeid¹¹⁶. Näiteks korraldas Russki Mir 4.–5. märtsil 2018 Moskva rahvusvahelisel foorumil arutelu teemal „Koos Venemaaga“ (“Together with Russia”). Ettevõtte veebilehe andmetel oli selle peamine eesmärk arutada alaliselt välismaal resideeruvate Venemaa Föderatsiooni kodanike ja venekeelse diasporaa esindajate (mh Eestis) päevakajalisi murekohti, teha ettepanekuid nende aktiivseks kaasatuseks Venemaa sotsiopolitiilisse ellu ja koordineerida nende osalust Venemaa Föderatsiooni presidendivalimistel. Baltnews.ee artiklis käsitletakse Venemaa rolli võitluses natsismi vastu, Venemaa tegevusi ajaloo moonutamisega võitlemisel ja Surematu polgu tähtsust:

Venemaa on alati oma kodanikke toetanud, aidates neil tugevdada seoseid oma kodumaaga. See on avalikus poliitikas kesksel kohal. Nüüd on aeg küsida, mida saavad meie kaasmaalased oma elukohariigis teha Venemaa toetamiseks – levitada Venemaa ideid, võidelda ajaloomälu säilitamise eest, edendada Venemaa kohta käivat tõde ja meie kodanike rolli natsismivastases võitluses kõigis selle vormides, vaidlustada ajaloo moonutamine, osaleda Surematu polgu tegevustes jne.¹¹⁷

Erinevates Venemaa telekanalites, ajalehtedes, raamatutes ja dokumentaal-filmides levitatakse arvamust, et Balti riikides vohab fašism ning suur hulk natsismi pooldajaid üritab natsirežiimi taastada¹¹⁸. Kremli-meelsed kanalid ja

¹¹⁵ Александрова, В. 2017. Латвийское общество приветствовало вхождение страны в состав СССР. – Rubaltic.ru. <https://www.rubaltic.ru/article/kultura-i-istoriya/15122017-latviyskoe-obshchestvo-privetstvovalo-vkhozhdzenie-strany-v-sostav-sssr/> (29.10.2020).

¹¹⁶ Baltnews 2018. Международный форум “Вместе с Россией” пройдёт в Москву. – Baltnews.ee. 27.02.2018. https://baltnews.ee/in_russia/20180227/1016561301.html (21.06.2020). [Baltnews 2018]

¹¹⁷ Baltnews 2018.

¹¹⁸ Baltnews 2017. Эксперт: нацисты в НАТО – это враги, и их вновь придётся разбить. – Baltnews.ee, 26.07.2017. <http://baltnews.ee/mir/20170726/1016170075.html> (29.19.2021). [Baltnews 2017]

isikud süüdistavad Eestit Teise maailmasõja, Nõukogude Liidu ja Kolmanda riigi võitmisega seotud ajaloonarratiivide muutmises:

*Neonatsistlikud liikumised, monumentide eest võitlemine, Venemaa televisiooni ja raadiokanalite keelamine, NATO kohaloleku tugevdamine ja soovitused Venemaa riigipiir mineerida – see kõik toimub meie riigi vahetus läheduses. See kõik toimub Balti riikides.*¹¹⁹

Eesti venekeelsele elanikkonnale suunatud Vene meediakanalid süüdistavad oma väljaannetes pidevalt Eesti elanikke natsidega koostöö tegemises, et juute tappa¹²⁰. Selliste arvamuste kaudu üritatakse näidata, et juutide genotsiidis Teise maailmasõja ajal osales massiliselt tavalisi eestlasi ning nüüd peetakse Eestis neid natsikurjategijaid kohalikeks kangelasteks¹²¹.

Ka metsavennad on olnud propaganda sihtmärk. Eestis, Lätis ja Leedus levinud metsavendade liikumine oli põrandaalune vastupanuliikumine Nõukogude okupatsiooni ja võimu vastu. Vene meedias kujutatakse neid natsidena või natsismi pooldajatena ning sageli mõrtsukate, argpükside, marodööride, fašistide ja natsirežiimile kaasatöötajatena¹²². Kremli- ja Nõukogude-meelsed grupid on sama ideed propageerinud juba 20. sajandi algusest¹²³. Siinkohal on märkimisväärne Kremli-meelse Vene poliitanalüütiku Mihhail Demurini väide, nagu oleksid metsavennad „bandiidid, kes tegutsesid Balti riikides pärast Teist maailmasõda“. Demurin usub, et metsavendade terroristlik kuri-tegevus tuleks süsteemselt kirja panna¹²⁴.

¹¹⁹ Баранов, А.; Афонина, Е. 2016. Прибалтийская русофобия и её истоки. – Комсомольская Правда. Северная Европа, 08.04.2016. <https://www.kp.ru/daily/26511/3531281/> (22.11.2020).

¹²⁰ Holokaust oli kahtlemata ulatuslik ja hirmus massikuritegu, mis leidis aset kogu Kolmanda Reichi territooriumil. Seda korraldasid eri riikide, sealhulgas okupeeritud Balti riikide territooriumil tegutsevad natsid. Venemaa süüdistus, et kõik või enamik eestlasi osales Eestis massilises juutide tapmises, on aga vale.

¹²¹ Татарчук, А. 2019. Эстонцы на службу фюрера и Рейха: что говорит архивы. – Baltnews.ee, 18.02.2019. <https://baltnews.ee/authors/20190218/1017411457/Estonci-na-slu-zhbe-furrera.html> (02.06.2020).

¹²² Тихомиров, В. 2017. Трусy, убийцы, мародёры: чем занимались лесные братья в Прибалтике. – Rупosters.ru, 26.07.2017. https://ruposters.ru/news/26-07-2017/trusy-ubijcy-marodery?utm_campaign=transitandutm_source=mirtesenandutm_medium=newsandfrom=mirtesen (29.06.2020).

¹²³ Evans, F. B. (ed.) 2007 [1955]. Worldwide Communist Propaganda Activities. New York: Macmillan.

¹²⁴ Baltnews 2017.

7. Kokkuvõte

Eesti ja Läti ajaloosündmuste põhinarratiivid, nagu neid Kremli-meelsetes ideoloogilistes eesmärkides ja samuti diskursustes esitletakse, on tihedalt seotud Teise maailmasõja, fašismi ja Nõukogude ajaga. Kreml kasutab kõiksugu vahendeid, sõnumeid ja narratiive, et mõjutada Vene, Eesti ja ka Läti (eriti venemeelseid lätlasi) sihtgruppe oma tõlgendustega Eesti, Läti, Nõukogude Liidu ja Teise maailmasõja ajaloost. Mõjutuskanalid, mis loovad Kremli-meelset diskursust, ei ole mitte lihtsalt tõsiseltvõetavad ajaloolised uurimused (artiklid, monograafiad, kogumikud), populaarteaduslikud tööd, konverentsid ja seminarid, vaid ka televisioon, sotsiaalmeedia, populaarsed raamatud, artiklid, dokumentaalfilmid, ajalooajakirjad jms. Veelgi rohkem materjale on aga saadaval neile vähestele, keda huvitab lähiajalugu.

Narratiivide põhiteemad on Teine maailmasõda ja Molotovi-Ribbentropi pakt (1939), Nõukogude okupatsioon Eestis ja Lätis aastatel 1940 ja 1944 ning sõjajärgne Nõukogude periood. Põhilised osalised, kes kujundavad Venemaa arusaama Läti ja Eesti ajaloo kohta, on kahtlemata riigiametnikud ehk president ja tema kamraadid. Selliseid keskseid teemasid nagu Molotovi-Ribbentropi pakt (1939), Läti ja Eesti annekteerimine 1940. aastal ning Läti leegioni ja eestlaste tegevus Teises maailmasõjas 1941.–1944. aastal esitletakse Nõukogude propagandale ja ajalooteadusele omasel moel. Nõukogude ja Saksamaa mitteagressioonipakti ja mõjusfääride piiritlemist kujutatakse Kremli-meelses diskursuses kui midagi, mis sõlmiti vastu tahtmist Lääne liitlaste tegevusetuse ja NSV Liidu soovimatuse tõttu sõda alustada. Kremli ametliku narratiivi kohaselt peaksid lätlased ja eestlased nägema NSV Liitu (ja selle õigusjärglast Venemaad) kui jõudu, mis päästis Balti riigid tagajärgedest, millega pidid tegelema sõjas kaotanud riigid ja natside partnerid. Venemaa ametivõimude sellise seisukoha eesmärk on salata maha okupeerimine ja maalida pilt Balti riikidest kui partneritest.

Umbes 2010. aastast alates on Venemaa akadeemilistes ringkondades loodud mitu klišeed, mis on liikunud ametlikust narratiivist teadusuuringutesse, politiseerides ajalooprojektid, mille eesmärk on toetada riigijuhi versiooni ehk ainsat tõde. Seejärel levitatakse propagandat Kremli kontrolli all olevates meedia- ja telekanalites, kus meediaruum on täidetud heakskiidetud sisuga ning esitatud lihtsa kodaniku jaoks arusaadavas ja lihtsustatud keeles.

Kirjandus

- Andriukaitis, L.** 2020. Russian propaganda efforts in the Baltics and the wider Region. Vilnius Institute for Policy Analysis.
https://vilniusinstitute.lt/wp-content/uploads/2020/05/VIPA_Andriukaitis_2020_Iv4-1%D0%B5.pdf (09.10.2020).
- Annual Review of the Estonian Internal Security Service 2007.** Tallinn.
- Annual Review 2014 of Estonian Internal Security Service 2014.** Tallinn.
- Apryshchenko, V.** 2018. Memory as Security: Images of the Past in 2014 National Referenda in Europe. – Strukov, V.; Apryshchenko, V. (eds.). *Memory and Securitization in Contemporary Europe*. London: Palgrave Macmillan, pp. 23–50.
- Baltnews** 2017. Эксперт: нацисты в НАТО – это враги, и их вновь придётся разбить, *Baltnews.ee*, 26.07.2017.
<http://baltnews.ee/mir/20170726/1016170075.html> (29.19.2021).
- Baltnews** 2018. Международный форум “Вместе с Россией” пройдёт в Москву. – *Baltnews.ee*. 27.02.2018.
https://baltnews.ee/in_russia/20180227/1016561301.html (21.06.2020).
- Beķere, K.; Engīzers, E.; Ivanauskas, V.; Kopŏtin, I.** 2014. Die sanfte Geschichtspolitik Russlands. Anmerkungen zu einer internationalen Sommerschule in Zvenigorod 2013. – *Forschungen zur baltischen Geschichte*, 9/2014, S. 285–291.
- Bernhard, M.; Kubik, J.** 2014. A Theory of the Politics of Memory. – Bernhard, M.; Kubik, J. (eds.). *Twenty Years After Communism: The Politics of Memory and Commemoration*. Oxford: Oxford University Press, pp. 7–36.
- Confino, A.** 1997. Collective Memory and Cultural History: Problems of Method. – *The American Historical Review*, Vol. 102 (5).
- Djukov, A.** 2009a. Deporteerimised Eestis: kuidas see toimus tegelikult: Nõukogude võimude repressioonidest Eestis 1940–1953. Tallinn: Tarbeinfo, lk 132–136.
- Evans, F. B.** (ed.) 2007 [1955]. *Worldwide Communist Propaganda Activities*. New York: Macmillan.
- Garejev, M. A.** 1988. *M. V. Frunze, Military Theorist*. Macmillan.
- Garejev, M. A.** 1998. *If War Comes Tomorrow: The Contours of Future Armed Conflict* (Cass Series on Soviet Military Theory and Practice). Routledge.
- Gill, G.** 2011. *Symbols and Legitimacy in Soviet Politics*. Cambridge.
- Gill, G.** 2013. *Symbolism and Regime Change in Russia*. Cambridge.
- Interfax** 2010. Половина россиян не знает о существовании пакета “Молотова-Риббентропа”.
<https://www.interfax.ru/russia/152013> (16.10.2020).
- Interfax** 2015. Путин согласился с Мединским по пакту Молотова-Риббентропа, 10.05.2015.
<http://www.interfax.ru/russia/440996> (16.06.2020).
- Kopŏtin, I; Sazonov, V.** 2016. Russian information war against Ukrainian Armed Forces in 2014–2015. – *Sõjateadlane*, Vol. 2, pp. 73–75.

- Kremlin.ru** 2014. Встреча с молодыми учёными и преподавателями историй. Президент России. – Kremlin.ru, 05.11.2014.
<http://kremlin.ru/events/president/news/46951> (11.10.2020).
- Król, A.** 2017. Russian Information Warfare in the Baltic States – Resources and Aims. The Warsaw Institute, 20.07.2017.
<https://warsawinstitute.org/russian-information-warfare-baltic-states-resources-aims/> (14.10.2020).
- Kurilla, I.** 2014. The Implications of Russia’s Law against the “Rehabilitation of Nazism”. – PONARS Eurasia Policy Memo, No. 331, pp. 1–5.
- Langenbacher, E.** 2010. Collective Memory as a Factor in Political Culture and International Relations. – Langenbacher E., Shain Y. (eds.). Power and the Past. Collective Memory and International Relations. Washington: Georgetown University Press, pp. 13–49.
- Levchenko, G.** 2018. How Russia prosecutes its own people for ‘falsifying history’. – Meduza.
<https://meduza.io/en/feature/2018/05/11/how-russia-prosecutes-its-own-people-for-falsifying-history> (18.10.2020).
- Liik, K.** 2007. The ‘Bronze Year’ of Estonia-Russia relations. – Estonian Ministry of Foreign Affairs Yearbook 2007, pp. 71–76.
https://icds.ee/wp-content/uploads/2010/03/Kadri_Liik_Bronze_Year.pdf (29.11.2020).
- Makarychev, A.; Sazonov, V.** 2019. Populisms, popular geopolitics and the politics of belonging in Estonia. – European Politics and Society, Vol. 20 (4), pp. 450–469.
- Mälksoo, L.** 2003. Illegal Annexation and State Continuity: The Case of the Incorporation of the Baltic States by the USSR. Study of the Tension between Normativity and Power in International Law. The Erik Castren Institute. Monographs of International Law and Human Rights, Vol. 5. London/Boston: Martinus Nijhoff Publishers.
- Mälksoo, M.** 2009. The Memory Politics of Becoming European: The East European Subalterns and the Collective Memory of Europe. – European Journal of International Relations, Vol. 15, No. 4, pp. 653–680.
- Mälksoo, M.** 2015. Memory must be defended: Beyond the politics of mnemonical security. – Security Dialogue, Vol. 46 (3), pp. 221–237.
<https://doi.org/10.1177/0967010614552549>.
- Miller, A.** 2011. The Labyrinths of Historical Policy. – Russia in Global Affairs, No. 2.
<https://eng.globalaffairs.ru/articles/the-labyrinths-of-historical-policy/> (19.01.2021).
- Ministry of Foreign Affairs of Latvia** 2019. Latvia expresses protest to Russia over efforts to exonerate crimes by Stalin and Hitler. Ministry of Foreign Affairs of Latvia.
<https://www.mfa.gov.lv/en/news/latest-news/63878-latvia-expresses-protest-to-russia-over-efforts-to-exonerate-crimes-by-stalin-and-hitler> (01.10.2020).
- Morozov, V.** 2009. Protecting ‘Our’ History: Politics, Memory, and the Russian State. – PONARS Eurasia Policy Memo, Vol. 64, pp. 1–5.

- Mölder, H.; Sazonov, V.** 2018. Information Warfare as the Hobbesian concept of Modern Times – Principles, Techniques and Tools of Russian Information Operations in Donbass. – *Journal of Slavic Military Studies*, Vol. 31 (3), pp. 308–328.
- Mölder, H.; Sazonov, V.** 2019. The Impact of Russian Anti-Western Conspiracy Theories on the Status-related Conflict in Ukraine – the Case of Flight MH17. – *Baltic Journal of European Studies*, Vol. 9 (3), pp. 96–115.
- Mölder, H.; Sazonov, V.** 2020. Kremlin Information Campaign in the Baltic States During the COVID-19 Pandemic Escalation of Springe. – *Modern Management Review*, XXV (4), pp. 83–97.
- Pakhomenko, S.; Gridina, I.** 2020. Securitization of Memory in the Pandemic Period: The Case of Russia and Latvia. – *Mezinárodní vztahy / Czech Journal of International Relations*, Vol. 4 (55), pp. 94–116.
- Piirimäe, K.** 2020. From an ‘Army of Historians’ to an ‘Army of Professionals’: History and the Strategic Culture in Estonia. – *Scandinavian Journal of Military Studies*, Vol. 3 (1), pp. 100–113.
- Prus, J.** 2015. Russia’s Use of History as a Political Weapon. The Polish Institute of International Affairs.
https://www.pism.pl/files/?id_plik=19763 (17.01.2021).
- Putin, V.** 2020a. The Real Lessons of the 75th Anniversary of World War II. – *The National Interest*, 18.06.2020.
<https://nationalinterest.org/feature/vladimir-putin-real-lessons-75th-anniversary-world-war-ii-162982> (22.06.2020).
- Putin, V.** 2020b. Putin Publishes Essay on ‘Real Lessons’ of WWII. – *The Moscow Times*, 18.06.2020.
<https://www.themoscowtimes.com/2020/06/18/putin-publishes-essay-on-real-lessons-of-wwii-a70623> (12.06.2020).
- Regnum** 2017. 45% жителей России ничего не знают о пакете Молотова-Риббентропа: опрос 2017, 13.09.2017.
<https://regnum.ru/news/polit/2321277.html/> (19.10.2020).
- Riismandel, V. J.** 2004. Balti riikide annekterimine ja rahvusvaheline õigus. – *Estonian World Review*, 23.12.2004.
<https://www.eesti.ca/kommentaar-balti-riikide-annekterimine-ja-rahvusvaheline-oigus/article8657> (10.10.2020).
- Rubaltic.ru** 2019. Шойгу призвал СНГ противостоять попыткам переписать историю Великой Отечественной Войны.
<https://www.rubaltic.ru/news/30102019-shoygu-prizval-sng-protivostoyat-popytkam-perepisat-istoriyu-velikoy-otechestvennoy-voyny/> (18.10.2020).
- Rubaltic.ru** 2020a. Шойгу попросил предусмотреть уголовную ответственность за снос советских памятников за рубежом.
<https://www.rubaltic.ru/news/08042020-shoygu-poprosil-vvesti-ugolovnyu-otvetstvennost-za-snos-sovetskich-pamyatnikov-za-rubezhom/> (05.11.2020).
- Rubaltic.ru** 2020b. Искажения не пойдут: Следственный комитет поборется с переписыванием истории.
<https://www.rubaltic.ru/news/08042020-shoygu-poprosil-vvesti-ugolovnyu-otvetstvennost-za-snos-sovetskich-pamyatnikov-za-rubezhom/> (18.10.2020).

- Rus.delfi** 2018. Эстонский историк рассказал об участии в сомнительной конференции в Санкт-Петербурге, 09.02.2018.
<https://rus.delfi.ee/daily/estonia/estonskij-istorik-rasskazal-ob-uchastii-v-somnitelnoj-konferencii-v-sankt-peterburge?id=81058973> (26.01.2021).
- Sazonov, V.; Gontšarenko, A.** 2020. Venemaaltpärinevad narratiivid ja ajaloo õpetamine. Tallinn: Sisekaitseakadeemia.
- Sazonov, V.; Mölder, H.; Müür, K.; Pruulmann-Vengerfeldt, P.; Kopõtin, I.; Ermus, A.; Salum, K.; Šlabovitš, A.; Veebel, V.; Värk, R.** 2016. Russian Information Campaign against the Ukrainian State and Defence Forces. Riga: NATO Strategic Communications Centre of Excellence.
- Sazonov, V.** 2020. Case Study: Estonia. Molotov-Ribbentrop Pact, World War II and Soviet Legacy. – Varna, M. (ed.). Falsification of History as a Tool of Influence. Riga: NATO Strategic Communications Centre of Excellence, pp. 18–29.
- Sazonov, V.; Pakhomenko, S.; Kopõtin, I.** 2021. Between History and Propaganda: Estonia and Latvia in Russian Historical Narratives. – Mölder, H.; Sazonov, V.; Kerikmäe, T.; Chochia, A. (eds.). The Russian Federation in the Global Information Warfare. Influence Operations in Europe and Its Neighbourhood. Springer Nature, pp. 397–423.
- Sinialu, A.** 2008. Propaganda, Information War and the Estonian-Russian Treaty Relations: Some Aspects of International Law, pp. 154–162.
https://www.juridicainternational.eu/public/pdf/ji_2008_XV_154.pdf (12.06.2019).
- Snegovaya, M.** 2015. Putin's Information Warfare in Ukraine: Soviet Origins of Russia's Hybrid Warfare. USA: Institute for the Study of War.
- Sputnik** 2020a. Латышские легионеры СС: героизация в Латвии, связи по всему миру, безнаказанность, 16.03.2020.
<https://lv.sputniknews.ru/Latvia/20200316/13388309/Latyshskie-legionery-SS-geroizatsiya-v-Latvii-svyazi-po-vsemu-miru-beznakazannost.html> (23.10.2020).
- Sputnik** 2020b. Латвии кирдык – непонятно, откуда братские средства: Линдерман о коронавирусе и хамство, 20.03.2020.
<https://lv.sputniknews.ru/Latvia/20200320/13416997/Latvii-kirdyk---neponyatno-otkuda-brat-sredstva-Linderman-o-koronaviruse-i-khamstve.html> (28.10.2020).
- Sputnik** 2020c. Сквозь ревизионизм, фейки и мифы: как Латвия, Литва и Эстония готовы к юбилею Победы. – Sputniknews.ru, 08.05.2020.
<https://lv.sputniknews.ru/Latvia/20200508/13695601/Skvoz-revizionizm-feyki-i-mify-kak-Latviya-Litva-i-Estoniya-gotovvatsya-yubileyu-Pobedy.html> (23.10.2020).
- Strukov, V.; Apryshchenko, V.** 2018. Introduction. – Strukov, V.; Apryshchenko, V. (eds.). Memory and Securitization in Contemporary Europe. London: Palgrave Macmillan, pp. 1–21.
- Topolski, J.** 1999. The Role of Logic and Aesthetic in Constructing Narrative Wholes in Historiography. – History and Theory, Vol. 38 (2), pp. 198–210.
<http://static.kremlin.ru/media/acts/files/0001201512310038.pdf> (25.10.2020).
- Valge, J.** 2019. Intervjuu dr Jaak Valgega, 26.08.2019. Tartu.

- Vázquez Liñán, M.** 2010. History as a propaganda tool in Putin's Russia. – *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 43 (2), pp. 167–178.
<https://online.ucpress.edu/cpcs/article-abstract/43/2/167/144/History-as-a-propaganda-tool-in-Putin-s-Russia?redirectedFrom=fulltext> (29.11.2020).
- Verovšek, P.** 2016. Collective memory, politics, and the influence of the past: the politics of memory as a research paradigm. – *Politics, Groups, and Identities*, Vol. 4 (3), p. 542.
<https://doi.org/10.1080/21565503.2016.1167094>.
- Winnerstig, M.** 2014. Tools of destabilization: Russian soft power and non-military influence in the Baltic States. FOI-R-2990-SE.
http://appc.lv/wp-content/uploads/2014/12/FOI_Non_military.pdf (20.12.2020).
- Yablokov, I.** 2015. Conspiracy theories as a Russian public diplomacy tool: the case of Russia Today (RT). – *Politics*, Vol. 35, No. 3–4, pp. 301–315.
<https://doi.org/10.1111/1467-9256.12097>.
- Yablokov, I.** 2018. *Fortress Russia: Conspiracy Theories in the Post-Soviet World*. Cambridge, UK and Medford, MA: Polity.
<https://doi.org/10.1093/oso/9780190844073.003.0024>.
- Александрова, В.** 2017. Латвийское общество приветствовало вхождение страны в состав СССР. – *Rubaltic.ru*.
<https://www.rubaltic.ru/article/kultura-i-istoriya/15122017-latviyskoe-obshchestvo-privetstvovalo-vkhozhdenie-strany-v-sostav-sssr/> (29.10.2020).
- Апрыщенко, В.** 2016. Память как безопасность. – *Новое прошлое*, No. 3, с. 86–108.
<https://doi.org/10.18522/2500-3224-2016-3-86-108>.
- Баранов, А.; Афонина, Е.** 2016. Прибалтийская русофобия и её истоки. – *Комсомольская Правда. Северная Европа*, 08.04.2016.
<https://www.kp.ru/daily/26511/3531281/> (22.11.2020).
- Великая Отечественная война 1941–1945 годов: Т.1. Основные события войны** 2015. Москва: Кучково поле.
- Великовский, Д.** 2008. 7 вопросов Махмуду Гарееву, генералу армии. – *Русский репортёр*, No. 17 (47), 08.05.2008.
https://expert.ru/russian_reporter/2008/17/gareev/ (29.11.2020).
- Виталь, В.** 2019. Политическая дальность: зачем был нужен пакт Молотова-Риббентропа. – *Baltnews*, 13.08.2019.
<https://baltnews.ee/authors/20190813/1017948425/politicheskaya-dalnozorkost-sovetskogo.html> (22.11.2020).
- Воробьева, Л. М.** 2011. *История Латвии от Российской империи к СССР*. Москва: Издательство “ФИВ”.
- Дубровская, Л.** 2014. Путин напугал Запад своими заявлениями о пакте Молотова-Риббентропа. – *Московский Комсомолец*.
<https://www.mk.ru/politics/2014/11/07/putin-napugal-zapad-svoimi-zayavleniyami-o-pakte-molotovaribbentropa.html> (30.11.2020).
- Дюков А.** 2007. *Миф о геноциде. Репрессии советских властей в Эстонии (1940–1953)*. Москва: Алексей Яковлев.

- Дюков, А.** (ред.) 2009a. “Уничтожить как можно больше ...”. Латвийские коллаборационистские формирования в Белоруссии. Москва.
- Дюков, А.** 2009b. Милость к падшим: Советские репрессии против нацистских пособников в Прибалтике. Москва, с. 79–82.
- Дюков, А.** (ред.) 2012. Накануне Холокоста: Фронт литовских активистов и советские репрессии в Литве, 1940–1941 гг. Москва.
- Дюков, А. Р.** 2013. Протекторат “Литва”. Тайное сотрудничество с нацистами и нереализованный сценарий утраты литовской независимости 1939–1940 гг. Москва: Фонд “Историческая память”.
- Гареев, М. А.** 2014. Великая Победа и современные интересы международной безопасности. – Военно-исторический журнал, Но. 9, с. 30–34.
- Загошкин, Д. В.; Черняк, Э. И.; Ширко, К. Н.** 2013. Музей – фальсификатор истории: субъект или инструмент? – Вестник Томского государственного университета, Но. 372, с. 106–109.
- Зубкова, Е. Ю.** 2008. Прибалтика и Кремль. 1940–1953 гг. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина.
- Ибрагимов, Г. Ш.** 2016. Проблема фальсификации событий Великой Отечественной. Исторические исследования: материалы И. В. Междунар. науч. конференции (г. Казань, май 2016 г.). Казань: Бук, с. 61–63.
- Инкорпорация Прибалтики в состав СССР. Архивные документы** 2019. “Рассекречено. Прибалтика 1939–1941”.
<https://baltic1940.ru/2020/09/15/o-proekte/> (19.10.2020).
- Ионов, Б. В.; Харитонов, Н. И.** 2013. Проблема фальсификации истории на постсоветском пространстве. – Вестник Московского университета. Сер. 21. Управление (государство и общество), Но. 4, с. 110–127.
- Кантор, Ю. З.** 2011. Прибалтика: война без правил (1939–1945). Санкт-Петербург: Журнал “Звезда”.
- Кирчанов, М. В.** 2007. Латвия и страны Балтии: проблемы дипломатической и политической истории. Воронеж: Воронежский государственный университет.
- Комментарий директора фонда 2020 = Комментарий директора фонда “Историческая память”** в связи с высказываниями посла Латвии в России, 2020. – Фонд “Историческая память”.
<http://historyfoundation.ru/2020/07/06/riekstins/?fbclid=IwAR1DuhFILIEbBdZgV2z3bJrtKZX5nzMjCfW4g9XJOD5sa4aN5OpnjEoLSSI> (23.10.2020).
- Кремлевские историки и войны памяти** 2020. EU vs DESINFORMATION.
<https://euvsdisinfo.eu/ru/кремлевские-историки-и-войны-памяти> (10.10.2020).
- Линдемани, И.** 2020. Шойгу заявил о росте попыток официальных лицевых зарубежных стран фальсифицировать правду о Второй мировой войне. – TV Zvezda, 08.04.2020.
https://tvzvezda.ru/news/vstrane_i_mire/content/2020481834-7C2Qa.html?utm_source=tvzvezdaandutm_medium=longpageandutm_campaign=longpageandutm_term=v1 (18.10.2020).

- Литвинов, М. Ю.** 2015. Фальсификация довоенной истории Прибалтики в исторической науке. – Исторические науки и археология/ Historical science and archaeology, Vol. 93/94, с. 58–60.
<https://www.geopolitica.ru/en/article/falsification-history-ukraine-not-country> (16.11.2020).
- Маковская, Д. В.** 2014. Исторический миф и этнический конфликт: теория, методология, технология конструирования. – Научная мысль Кавказа, No. 1, с. 78–85.
- Малинова, О. Ю.** 2015. Актуальное прошлое: Символическая политика властвующей элиты и дилеммы российской идентичности. – Москва: Политическая энциклопедия.
- Малинова, О. Ю.** 2016. Память о войне: как великая Победа кобеля “нашим всем” и чем это грозит. – РБК, 06.05.2016.
<https://www.rbc.ru/opinions/society/06/05/2016/572b1b209a794723991b17bb> (25.10.2020).
- Малинова, О. Ю.** 2018a. Политика памяти как область символической политики. – Миллер, А. И.; Ефременко Д. В. (ред.). Методологические вопросы изучения политики памяти, Москва-Санкт-Петербург: Нестор-История, с. 27–54.
- Малинова, О. Ю.** 2018b. Коммеморация столетия революции(й) 1917 года в РФ: сравнительный анализ соперничающих нарративов. – Полис. Политические исследования, No. 2, с. 37–56.
- Новый текст Конституции с поправками 2020.** Государственная Дума Федерального Собрания РФ.
<http://duma.gov.ru/news/48953/> (29.11.2020).
- Носович, А.** 2017. Выстрел в Прибалтику: Белый дом назвал национализм идеологией неудачников. – Rubaltic.ru, 18.08.2017.
<https://www.rubaltic.ru/article/politika-i-obshchestvo/15072019-moskovskie-salyuty-napominayut-pribaltike-o-porazhenii-vo-vtoroy-mirovoy/> (09.10.2020).
- О фонде.** Фонд “Историческая память”.
<http://historyfoundation.ru/about/> (17.10.2020).
- Об ассоциации** 2015. Российская ассоциация прибалтийских исследований.
<http://baltstudies.ru/company/> (31.10.2020).
- Подберезкин, А.** 2009. Противодействие попыткам фальсификации истории в ущерб интересам России. Научно-практическая конференция МГИМО (У) МИД России. Стенограммы выступлений.
- Путин, В.** 2009. Страны истории – повод для взаимных претензий или основы для примирения и партнерства? – Inosmi.ru, 31.08.2009.
<https://inosmi.ru/russia/20090831/252071.html> (19.10.2020).
- Путин, В.** 2020a. 75 лет Великой Победы: общая ответственность перед историей и будущим. Президент России. – Kremlin.ru, 19.06.2020.
<http://kremlin.ru/events/president/news/63527> (18.10.2020).
- Рекеда, С.** 2015. По “оккупированному мифу” Прибалтики ударили архивными фактами. – Rubaltic.ru, 17.12.2015.
<https://www.rubaltic.ru/article/kultura-i-istoriya/17122015-okkupacija/> (21.06.2020).

- Шнирельман, В.** 2000. Ценность прошлого: этноцентристские исторические мифы, идентичность и этнополитика. – Сувары.рф.
<https://xn--80ad7bbk5c.xn--p1ai/ru/content/cennost-proshlogo-etnocentristskie-istoricheskie-mify-identichnost-i-etnopolitika> (19.01.2021).
- Симиндей, В. В.** (ред.) 2015a. Прибалтийские исследования в России. Сборник статей. Москва, издательский центр фонда “Историческая память”.
- Симиндей, В. В.** 2015b. Огнем, штыком и лестью. Мировые войны и их национальная интерпретация в Прибалтике. Москва: Фонд “Историческая память”, Алгоритм.
- Татарчук, А.** 2019. Эстонцы на службу фюрера и Рейха: что говорит архивы. – Baltnews.ee, 18.02.2019.
<https://baltnews.ee/authors/20190218/1017411457/Estonci-na-sluzhbe-furrera.html> (02.06.2020).
- Тихомиров, В.** 2017. Труссы, убийцы, мародёры: чем занимались лесные братья в Прибалтике. – Ruposters.ru, 26.07.2017.
https://ruposters.ru/news/26-07-2017/trusy-ubijcy-marodery?utm_campaign=transitandutm_source=mirtesenandutm_medium=newsandfrom=mirtesen (29.06.2020).
- Указ** 2015. Указ Президента Российской Федерации “О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации” от 31.12.2015, Но. 683. Официальный сайт Президента России.
- Худолей, К. К.** 2013. Советизация балтийских государств летом 1940 года и ее последствия. – Вестник Санкт-Петербургского университета, Но. 6 (1), с. 94–110.
- Чекинов, Р.** Прибалтийская стратегическая наступательная операция (14 сентября – 24 ноября 1944 г.). Министерство Обороны Российской Федерации.
http://mil.ru/winner_may/history/more.htm?c=11983690@mail.ru (02.11.2020).
- Шегедин, А.** 2009. Лаар и Хиё на презентацию книги Дюкова не пришли. – Дельфи, 27.03.2009.
<https://rus.delfi.ee/daily/estonia/laar-i-hijo-na-prezentaciyu-knigi-dyukova-nepriishli?id=22506287> (29.06.2020).

VLADIMIR SAZONOV, PhD

Kaitseväe Akadeemia rakendusuurigute osakonna vanemteadur ja Tartu Ülikooli Vana-Lähis-Ida uuringute kaasprofessor

SERGII PАННОМENKO, PhD

Mariupoli ülikooli (Ukraina) politoloogia ja rahvusvaheliste suhete osakonna dotsent

IGOR KOPŌTIN, PhD

Kaitseväe Akadeemia strateegia ja sõjaajaloo õppetooli juhataja